STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01719

YITSHAK BER LEVINZOHN

D. M. Hermalin

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

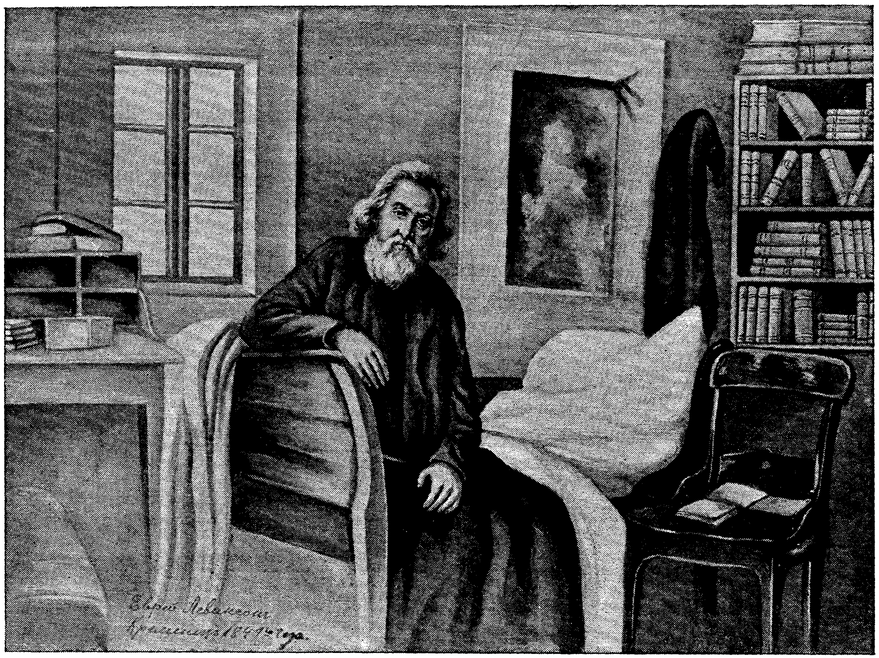

יצחק בער לעווינזאָהן (ריב״ל)

געבאָרען ערב ראש השנה תקמ״ח (1788). געשטאָרבען דען 24טען שבט תר״ך (1860) אין קרעמעניעץ.
אַ קאָפּיע פון דעם פּאָרטרעט פון גראַף ג. ד. טאָלסטאָי׳ס בילדער גאַלערעע.

לעבענסבעשרייבונגען

פון בעריהמטע מעננער.

יצחק בער לעווינזאהן

זיין ביאָגראַפיע, זיינע ספרים,
לעבען, שטרעבען און ווירקונג
אויף זיין דור און זיינע נאכפאָלגער.

פון ד. מ. הערמאַלין.

Copyright, 1904

By The International Library Publishing Co.

יצחק בער לעווינזאהן

פאָרוואָרט.

ווען דיא „אינטערנאציאָנאלע ביבליאָטהעק פערלאַג קאָמפּאַ־ניע" האָט אויפגעפאָדערט דעם פּערפאסער פון דיזען בוך צו שרייבען דיא ביאָגראפיע פון יצחק בער לעווינזאָהן, האָט דער פּער־פאסער זיך פאָרגעשטעלט, אז דאָס איז זעהר א לייכטע ארבייט, און אלעס וואָס ער וועט האָבען צו טהאָן, איז איבערצוגעבען אין אידיש וואָס אנדערע האָבען געזאָגט אין אנדערע שפּראכען.

דען, וויא קען עס אנדערש זיין? איז ניט יצחק בער לעווינ־זאָהן געוועזן דער גרעסטער אידישער רעפאָרמאטאָר פון 19טען יאהרהונדערט? האָט ער ניט געבראכט דערצו וואָס דאָס רוסישע יודענטהום האָט געשאַפען דיא מאָדערנע השכלה? האָט ער ניט פערטהיידיגט דאָס יודענטהום און בעזיעגט זיינע אינערליכע און אויסערליכע שונאים?

דאכט זיך דאָס לעבען פון אזא מענש, וועלכער איז אויך דאָ ניט לאנג געשטאָרבען, איז גענוג וויכטיג פאַר יעדען אידען, אז אונזערע ליטעראטען פון רוסלאנד זאָלען בעשרייבען אלע איינצעל־הייטען. דיא ביאָגראפיע פון אזא מענשען האָט בעדארפט זיין עהנליך צו „באזוועל'ס לאיף אָוו דזשאָהנסאָן" און עס האָט בע־דארפט בילדען איינע פון דיא הויפּט־ווערקע אין דער העברעאישער ליטעראטור. וויא איבערראשט ווערט מען אָבער ווען מען ערבליקט פאר זיך ברוכשטיקע, אונדייטליך, אונקלאר, אָהן א רעגעל און

אהן א'ן ארדנונג און פון דארט דארף מען לערנען ווער און וואס יצחק בער לעווינזאהן איז געוועז.

דער פערפאסער האט פאר זיך בלויז געהאט דעם „ספר הזכרונות" פון דוד בער נאטאנזאהן, דער ארויסגעבער פון לעווינזאהן'ס ווערקע. דערצו דעם ערשטען טהייל פון דער „הפקר וועלט", וועלכעס בילדעט לעווינזאהן'ס ביאגראפיע אין אידיש. אויסער דעם האבען מיר געמוזט זוכען אין דיא פערשיעדענע אלטע העברעאישע צייטונגען און שריפטען, און אויך עפעס פון דיא נייע, וועלכע דערמאהנען לעווענזאהן'ען. אבער אלעס צוזאמען בילדעט נאך אימער ניט דעם וויכטיגען מאטעריאל פיר דער לעבענס־בעשרייבונג פון אזא גרויסען מאן. עס איז געוועזן אונמעגליך צוזאמענצושטעלען מאנכע טהיילען פון זיין לעבען, וויסען געניי, וואס לעווינזאהן האט דאמאלס געטהאן און בעגרייפען וואס עס האט איהם געטריעבען צו געוויסע האנדלונגען. עס זיינען אלזא גע־בליעבען ליקען און ווינקלען ניט אויסגעפילט.

זיין פאמיליען-לעבען, וואס איז געוועזן זעהר קורץ, איז איינ־געהילט אין דונקלען. אונז בלייבט גאנץ אונבעוואוסט ווארום לעווינזאהן האט אזוי ווייניג געלעבט מיט זיין פרוי, אויב ער האט זיא גע'גט, און ווען יא, ווארום ער האט ניט נאך אמאל חתונה געהאט.

אלעס וואס איז אונז געשטאנען פריי, זיינען זיינע געדרוקטע ספרים, פון וועלכע מיר האבען גענומען זיין לעהרע, זיינע שטרע־בונגען און זיינע ציעלען. דאס אלעס האבען מיר פערקערפערט אין דיעזער אבהאנדלונג, און מיר ווילען האפען, אז דער לעזער וואס וויל בעקאנט ווערען מיט לעווינזאהנען אויף אזוי ווייט וויא מיר קענען איבער איהם וויסען, וועט אין דיזען בוך צופריעדען שטעלען זיין נייגיעריגקייט.

דער פערפאסער.

קאַפּיטעל 1.

עמיל זאָלא'ס טהעאָריע איז געווען, אז דיא לײדען און פּרײ־דען פון עלטערן, האָבען א גרויסען אײנפלוס אויף'ן לעבען פון זײערע קינדער. אויב דאָס איז וואהר, דאן וועט אינטערעסאנט זײן צו שילדערן געוויסע בעגעבענהײטען אין לעבען פון דיא על־טערן פון יצחק בער לעווינזאָהן, אָדער, וויא אנדערע האָבען איהם גערופען, דער קרעמנעצער.

עס איז געווען אין דער ערשטער העלפט פון דעם 17טען יאהר־הונדערט ווען א איד מיט דעם נאָמען ר' יקותיאל זלמן האָט גע־וואָהנט אין אוסטרא, וואָהלין. ר' יקותיאל איז געווען א זעלטען עהרליכער מאן, הויכגעבילדעט לויט זײן צײט און אומגעבונג, און רײך. ער האָט געהאט א גרויסע פאמיליע, זיהן און טעכטער, און דיזע האָט ער פערהײראטעט מיט דער דאמאליגער אידישער אריסטאָקראטיע. דורך דיזע הײראטהען האָט ער צוליעב דיא קינדער פערלאָזען אוסטרא און איז אוועק וואָהנען אין קרעמניץ.

זײן אינגסטער זוהן, יצחק, האָט גע'ירשה'ענט דעם טאטען מיט אלעמען: עהרליכקײט, רײכקײט און א שעהנעם נאָמען. נאָך אלס יונגער מאן האָט ער זיך אויסגעצײכענט אין מסחר, און, אויך ער האָט געהײראטעט אין דער דאמאליגער העכסטער אידישער אריסטאָקראטיע. זײן שווער איז געווען דער גביר ר' זלמן הכהן, אָדער, וויא דאָס פאָלק פלעגט איהם רופען: „ר' זלמן דער רײכער", וועלכער האָט אָבער פון דעסטוועגען פערטהײלט דעם גרעסטען טהײל פון זײן פערמעגען צו אָרימע לײט.

יצחק האָט געהאט מעהרערע קינדער און צווישען זײ איז געווען זײן זוהן יהודה, דער פאטער פון יצחק בער לעווינזאָהן. אָבער ווען יהודה איז אלט געווען בלויז 9 יאָהר איז זײן פאָטער געשטאָרבען.

ביז צו דיזער צײט בעמערקען מיר א גליקליכע, געעהרטע און געאכטעטע אידישע פאמיליע; ערצויגען אין רײכטהום, בילדונג,

און פיעל אָדער ווייניג זאָרגלאָז, שפּאָטענדיג פון דיא גלות־צרות אויף אזוי ווייט וואָס איז געווען נוגע צו זייערע פאמיליען־מיטגליעדער.

אין יאָהר 1775, מיט א קורצער צייט נאָך דעם טויט פון יהודה'ס פאָטער, איז יהודה'ס ברודער, חיים, א רייכער און געאכטעטער קויפמאן, ארעטירט געוואָרען מיט זיין פאמיליע פאר עלילת דם. דיא געשיכטע איז געווען גאנץ איינפאך: דער פּאָלנישער עדעלמאן, וואָס האָט בעהערשט יענע געגענד, פלעגט ביי חיים'ן אָפט באָרגען געלד. ער האָט שוין אָבער אזוי פיעל ביי איהם גענומען, אז ער האָט איהם מעהר ניט געוואָלט אָדער ניט געקענט געבען. דער פּאָלאַק, אום זיך נוקם צו זיין, האָט איהם אונטערגעוואָרפען א קינד, דאָס הייסט, א'ן ערמאָרדעטען קריסטליכען נפש, און זיין ארעסט האָט געפאָלגט.

יהודה איז געווען זעהר א געפיהלפאָלעס קינד און שטארק געליעבט זיין ברודער. אין דער גאנצער צייט פון זיין געפאנגענשאפט, וואָס האָט געדויערט 12 יאָהר האָט יהודה זעהר פיעל געליטען. ער האָט אלעס מקריב געווען צוליעב דעם ברודער מיט דיא קינדער, און, ענדליך, ווען זיי זיינען ארויס פריי, האָט ער אויפגעהויבען זיינע הענד צום הימעל און געזאגט: „איך דאנק דיר, גאָט, פאר דעם חסד; און אויב איך וועל קענען, וועל איך אָפּפערן מיין גאנצעס לעבען צו בעווייזען פאר דער וועלט, אז דער עלילת דם איז א שקר".

אויף וויא ווייט זיינע גייסטיגע פעהיגקייטען זיינען געגאנגען אום צו קענען דורכפיהרען אזא ריעזיגע ארבייט, וועט אונז פיעללייכט פערבלייבען אויף אימער אונבעקאנט, דען נאָך איידער ער האָט זיך גוט ענטוויקעלט האָט מיט איהם עפּעס פּאסירט וואָס האָט געקענט טייטען דעם גרעסטען זשעניע.

באלד וויא זיין ברודער איז בעפרייט געוואָרען, האָט יהודה געהייראטעט מיט זעהר א שעהנעם מעדכען, רחל, דיא קלוגע טאָכטער פון א דאמאליגען בעקאנטען גביר, ר' שמואל. און איידער זיין גרויסער זוהן, ר' יצחק בער לעווינזאָהן, איז געקומען אויף

דער וועלט, האָט יהודה געמאכט א צווייטע טרויריגע ערפאהרונג מיט א פאָלנישען עדעלמאַן.

יהודה איז אין א טאָג פאָרבייגעפאָהרען אין א׳ן ענגער גאס אויף זיינער א דראָשקע און בעגעגענט דיא קארעטע פון א פאָלנישען גראף. יהודה׳ס דראָשקע איז געטריעבען געוואָרען פון א קריסטליכען דיענער, און, ניט ווילענדיג, האָבען זיךביידע וועגען צוזאמענגעשטויסען. יהודה׳ס דיענער האָט גוט געקענט דעם גראף׳ס כאראקטער, און אום ניט צו ווארטען אויף קלעפּ, איז ער ארונטערגעשפרונגען פון דער דראָשקע און איז אנטלאָפען. יהודה איז געבליעבען. דער גראף, ווילד פאר צאָרן, וואָס א אידען׳ס דראָשקע האָט זיך אָנגעשלאָגען אָן זיין קארעטע, איז ארונטערגעשפרונגען, און כאפענדיג זיין שטעקען, האָט ער אָנגעהויבען אזוי צו שלאָגען דעם אונגליקליכען אידען, דאָס יהודה איז שפּעטער אבגעפיהרט געוואָרען אהיים אין א בעזינונגסלאָזען צושטאנד און ער האָט געהאלטען ביים שטארבען. גאנצע צוויי יאָהר האָט ער געקרענקט און צייטענווייז איז ער געווען אזוי צומישט, אז מען האָט געמיינט, דאָס ער וועט פערליערען זיין פערשטאנד אויף אייביג.

ענדליך האָט איהם אָנגעהויבען בעסער צו געהען, אָבער דיא דאָקטוירים האָבען איהם פערבאָטען ארייננצוקוקען אין ספרים, וואָס איז אמאָל געווען זיין גרעסטעס פערגניגען. עס האָט אויך געדויערט א פּאָאר יאָהר ביז ער האָט געמעגט דאווענען פון א סידור. דאן איז ער געוואָרען מרה־שחורה־דיג און אזוי איז ער פערבליעבען אויף א היבשע צייט פון זיין לעבען. פון דעסטוועגען פלעגט ער צייטענווייז נעהמען דיא פעדער אין האנד און שרייבען געדיכטע אין ריין העברעאיש, בעקלאָגענדיג דעם צושטאנד פון זיינע אידישע ברידער.

וועהרענד דיזער צייט האָט יצחק בער לעווינזאָהן, זיין זשעניאַלער זוהן ערבליקט דיא וועלט.

יצחק בער איז געבאָרען געוואָרען אין מאָנאט סעפּטעמבער 1788, אָדער אום ערב ראש השנה פון יאָהר תקמ״ח. יצחק בער איז

געבאָרען געוואָרען אין קרעמניץ, וואָהלין, אין דערזעלבער שטאדט וואו זיין עלטער־זיידע האָט זיך בעזעצט צום אָנפאנג פון 17טען יאהרהונדערט.

טראָטץ דעם וואָס יהודה האָט אזוי פיעל געליטען אין זיין לעבען איז ער דאָך ניט געוואָרען אָרעם. אין גענענטהייל, ער איז געוועזן א גאַנץ שעהנער בעל הבית, ווייל זיין פרוי רחל, איז געוועזן א זעלטענע טהעטיגע פרוי, און זיא האָט געפיהרט מיט ערפאָלג איהר מאַן׳ס געשעפטען וועהרענד זיין קראנקהייט.

אָט דאָס איז דער סדר היחוס פון יצחק בער לעווינזאָהן: דריי דורות פאר איהם, האָבען געלעבט אין עשירות און גענאָסען ביל־דונג. זיין פאָטער האָט פריהער געליטען אַ׳ן אנדערן׳ס צרות, און דאן האָט איהם א פּאָלנישער גראף דער׳הרג׳עט זיין מח און גע־טייטעט זיין גייסט. יצחק בער לעווינזאָהן איז געוועזן א קינד פון דיזער נאכפּאָלגערשאפט. פון זיין מוטער׳ס זייט קענען מיר בעמערקען דאָס שטילע ליידען, קיינמאָל זיך ניט בעקלאָגען און ארבייטען מיט דער גרעסטער ענערגיע זיך ניט בעקימערנדיג אום דעם ים צרות, מיט וועלכען זיא איז ארומגערינגעלט.

קאַפּיטעל 2.

צו דריי יאָהר, וויא דער מנהג איז דאמאלס געווען, האָט יצחק בער אָנגעהויבען צו בעזוכען דאָס חדר.

דאס קינד איז געווען א מערקווירדיגעס, און דערפאר ווערען איבערגעגעבען פיעלע אינטערעסאנטע איינצעלהייטען פון זיין פריהער יוגענד. איצי, וויא מען פלעגט איהם רופען, איז מאנכעס מאָל געווען זעהר לעבהאפט: געלאכט, געשטיפט און ליעב געהאט צו לויפען און שפּיעלען זיך פיעל מעהר וויא אנדערע קינדער. צייטענווייז — און דאָס האָט געדויערט מעהרערע טעג — איז ער געווען אונגעוועהנליך שטיל און פערטראכט. עס האָט אויס־געזעהען, גלייך וויא ער וואָלט גע׳ירשה׳ענט זיין פאָטער׳ס מרה־שחורה אין אזעלכע צייטען.

פון 5 יאָהר און ווייטער האָט ער ארויסגעוויזען זיינע זעלטענע פעהיגקייטען אין לערנען אלעס וואָס מען האָט איהם געוויזען.

לויט וויא ער אליין האָט שפּעטער דערצעהלט, איז זיין פאָטער געווען זעהר א גוטער מענש מיט א ווייכען כאראקטער. ער איז געווען א גרויסער בעל־צדקה; זיך קיינמאָל ניט געמישט אין קהל׳שע זאכען; אויסגעמיעדען מחלוקת; געזוכט רוה און פאר יעדען איינעם האָט ער געהאט א שמייכעלע אויף דיא ליפּען. ער איז ניט געווען קיינעם׳ס געגנער; ער האָט זיך ניט געצעהלט צו דיא חסידים, מתנגדים אָדער משכילים. ווען יצחק בער האָט אָנגעהויבען ארויסצוצייגען פעהיגקייטען אין לערנען, האָט ער איהם גענומען אונטער זיין אייגענער השגחה און מיט איהם גע־לערענט תנ״ך און גמרא. ער האָט איהם אויך געלאָזען לערנען רוסיש וואָס איז דאמאלס געווען א גרויסע זעלטענהייט צווישען אידען.

פון יענער צייט איז אונז בעקאנט, דאָס ווען יצחק בער איז אלט געוואָרען צעהן יאָהר, איז ער שוין געווען בקי אין גאנץ תנ״ך,

געוואוסט זעהר פיעל פון תלמוד און אויך פון אנדערע ספרים. און נאָך זייענדיג אזוי יונג האָט ער זיך שוין גענומען שרייבען פאר דער וועלט. פון זיין 9טען ביז זיין 10טען יאָהר, הייסט עס, האָט ער אויפגעשריעבען א ספר אויף קבלה. דער פאטער, וועלכער איז ניט געווען קיין פאנאטיקער, האָט עס בלויז בעטראַכט פאר א גרויסע חריפות אין זיין קינד און ער האָט זיך דערמיט בעריהמט פאר'ן רב פון דער שטאדט. דער רב איז געוואָרען נייגיעריג און זיך געהייסען ווייזען דאָס ספר אויף קבלה וואָס דאָס קינד האָט געקענט אויפשרייבען.

ווען דער רב האָט אָבגעלעזען עטליכע בלעטלאָך אין ספר, איז ער בלאס געוואָרען און אָנגעהויבען צו ציטערען. ער האָט מיט־געטהיילט דעם פאָטער, אז דאָס קינד איז א יחיד בדורו, א'ן אויס־נאהמע, און ער זאָל פאר קיינעם ניט דערצעהלען וואָס ער האָט געשריעבען. אין דערזעלבער צייט האָט דער רב מזהיר געווען יהודה'ן, ער זאָל אכטונג געבען ביי־נאַכט אויב זיין קינד רעדט זיך ניט צוזאמען מיט דיא מלאכים, וועלכע בריינגען איהם סודות פון דעם הימעל.

יהודה איז געווען שטארק פעראינטערעסירט אין דיזער וואר־נונג, אָבער ער האָט גאָר ניט ענטדעקט. שפּעטער, ווען יצחק בער איז עלטער געוואָרען, האָט ער זיך אויסגעלאַכט פון זיין קינדישע ארבייט און בעהויפּטעט, אז עס איז בלויז געווען א נאררישע פּלוידעריי וואָס ניט ער און ניט דער רב האָבען גענוי געוואוסט וואָס דאָרט שטעהט. ער האָט עס בעטראַכט בלויז פאר א פּראָבע פון א קינד צו שרייבען, וועלכעס האָט אָבער קיין ליטעראַרישען אָדער אנדערן ווערטה.

און, וויא עס שיינט, האָט לעווינזאָהן, זייענדיג נאָך גאַנץ יונג, פערלוירען דעם חשק צו קבלה, און אנשטאט דעם, האָט ער זיך גענומען פלייסיג שטודירען דיא העברעאישע און רוסישע שפּראַכען. ער האָט פערשטאַנען דעם ווערטה פון גראַמאַטיק און ער האָט מיט גרויס פלייס געלערנט דיא בעסטע דקדוק ספרים פון העברעאיש און דיא בעסטע לעהרמעטהאָדען פון רוסיש. ער

האָט אויך געזוכט זיך צו ערווערבען א שעהנעם העברעאישען סטיל, לויט דעם גייסט פון דער ביבעל, און שפּעטער האָט ער זיך אויך דערפאר אויגסעצייכענט מיט זיין העברעאיש שרייבען אין זיינע ספרים, וועלכע טראָגען אויף זיך דעם שטעמפּעל פון שעהנהייט און פּליססינקייט. רוסיש ווייעדער האָט געהאט פאר איהם א'ן אנדערע אנציהונג: ער האָט אין דיזער שפּראך געפונען ביכער וואָס האָבען שטארק בעפריעדיגט זיין פאָרשענדען גייסט, און ער האָט געשלונגען אלעם וואָס איז געקומען אין זיינע הענד.

יצחק בער לעווינזאָהן האָט דורכגעלעבט דיא גאנצע שטירמישע צייט פון דעם איינדרינגען פון דיא פראנצויזען אין רוסלאנד, און אין יאָהר 1812, ווען דיא פראנצויזען האָבען געמוזט אנטלויפען, האָט ער פערפאסט א מין פּאָעזיע צוליעב דיזער געלעגענהייט מיט'ן נאָמען „קול ענות גבורה“. דאָס איז געוועזן זיין ערשטע ליטעראַרישע שעפּפונג פון עפּעס א ווערטה. אָבוואָהל דאָס איז ניט געוועזן שטארק פּאָעטיש, האָט דאָס אָבער ענטהאלטען אין זיך א מערקווירדיגע גוטע און שטארקע שפּראך, אין ביבלישען זינן, און מבינים האָבען דאָס געלויבט. עס האָט זאָגאר צוגעצויגען דיא אויפמערקזאמקייט פון דעם גענעראל גירס, דער קאָמאנדאנט פון ראדוויל, וועלכער האָט אוועקגעשיקט דערפון א קאָפּיע צום רוסישען מיניסטער פון אינלענדישע אנגעלעגנהייטען, צו צייגען דעם אידישען פּאטריאָטיזמוס צו רוסלאנד אויסגעדריקט אין דער נביאים־שפּראך.

דיזע אויפמערקזאמקייט, קען מען זאָגען, איז געוועזן דיא ערשטע ריכטיגע ערמוטהיגונג פאר יצחק בער לעווינזאָהן, צו לערנען ווייטער אום זיך צו פערפאָלקאָמענען.

קאַפּיטעל 3.

מיט א קורצער צייט פאר דיא לעצטע עראייגניס, האָט נאָך לעווינזאָהן געוואָהנט מיט זיינע עלטערן. מיר ערפאהרען פון יענער צייט, אז ער האָט חתונה געהאט, און, וויא מאנכע פון זיינע ביאָגראפען בעמערקען: „ער האָט גענומען א ווייב, וויילזיינע עלטערן האָבען אזוי פערלאנגט". זעהר ווייניג ווערט אונז ווייטער דערצעהלט פון דיזער הייראטה, וועלכע איז ניט געווען קיין גליקליכע און אויך ניט געבראכט קיין פרוכט. לעוועזאָהן איז געשטאָרבען ניט איבערלאָזענדיג קיין קינדער.

לויט וויא מיר קענען זיך אָבער מערקען, שיינט עס, אז דאָ איז צוזאמענגעפּאָרט געוואָרען דער שטירמישער אָקעאן מיט א שטילעם טייכעלע. לעווינזאָהן'ס פרוי איז וואהרשיינליך געווען א פּראָסטע אידישע טאָכטער, זעהר פרום און גענייגט צו א פריעדליכען און אונגעשטערטען פאמיליען-לעבען. לעווינזאָהן, אָבער האָט ניט געקענט רוהען, זיין גייסט האָט געשטורמט, און קרעמניץ האָט איהם דאמאלס ניט געקענט צופריעדען שטעלען. דאָס האָט פעראורזאכט עס זאָל ניט זיין קיין שלום בית.

וויא אלע יונגע פרויען פון איהר גראד, האָט זיא געוויס אויך פערלאנגט דיא בעשטענדיגע געזעלשאפט פון איהר מאן. אָבער לעווינזאָהן האָט דאָס ניט געהאט אין זינן. זיין פרוי האָט איהם, וויא עס שיינט, ניט פיעל אינטערעסירט, דען זיין קאָפּ איז געלעגען אין לערנען און שטודירען.

מיר זעהען אלזאָ דיא פרוי פערשווינדען פון זיין לעבען און זיא האָט מעהר קיין שייכות ניט מיט זיין עקזיסטענץ.

אז לעווינזאָהן האָט זיך אויסגעצייכענט אין דער רוסישער שפּראך, קענען מיר מערקען פון דעם פאקט וואָס ער האָט צוגעצויגען דיא גרויסע אויפמערקזאמקייט פון גענעראל גירס, וועלכער איז אויך געווען פּאָליצמייסטער. גירס האָט איהם צוגענומען אלס

זיין פּריוואט־סעקרעטער און ער איז ביי איהם געווען אזוי לאנג ביז ער איז קראנק געוואָרען.

לעווינזאָהן האָט זיך שטארק אָנגעשטרענגט מיט זיין לערנען און מיט זיין ארבייט פאר דעם פּאָליצמייסטער, און ער האָט דער־פון בעקומען אזא נערוועז־שוואכקייט, דאָס דיא ערצטע האָבען איהם געראטהען ער זאָל פערלאָזען רוסלאנד און רייזען.

צארט אין קערפּער, שוואך און רואינירט אין גייסט, האָט דאמאלס לעווינזאָהן, קוים 25 יאָהר אלט, אָנגעפאנגען צו קלערען וואָס ער זאָל טהאָן.

וואוהין זאָל ער פאָהרען? צו וועמען? ענדליך האָט ער זיך דערמאָהנט אז אין גאליציען געפינט זיך דער צענטר פון אידישער וויסענשאפט, און אהין האָט ער בעשלאָסען אבצורייזען. מיט דער הילף פון זיינע עלטערן האָט ער פערלאָזען רוסלאנד און דיא רייזע האָט איהם גוט געטהאָן. אין גאליציען האָט ער באלד געשלאָסען בעקאנטשאפט מיט דיא פאָרשטעהער פון אידישען דענקען: ר' נחמן קראָכמאל, ישראל ראפּאפּאָרט, אליעזר לאנדוי, ליב מיזים, יוסף פּערל, יצחק ערטער, מיכל מאנים, לעטערים, בלאָך און בעריש בלומענפעלד.

אין דיזע מענער האָט ער ערבליקט דיא נאכפאָלגערשאפט פון דער מענדעלזאָהנישע שולע און זייער בעקאנטשאפט מיט דעם אויסטויש פון געדאנקען, האָט פאר איהם געעפענט א נייע וועלט.

איבערהויפּט האָט איהם צוגעצויגען דער גייסט פון דעם דאמאליגען גרויסען אידישען פאָרשער ה' יוסף פּערל אין טארנאָ־פּאָל, וואו דער לעצטער איז געווען דער פערוואלטער פון דער דאָרטיגער אידישער שולע.ביידע זיינען נאָך געווען יונגע מענער און זיי זיינען צוגעבונדען געוואָרען איינער צום צווייטען אין פריינדשאפט.

אָבער לעווינזאָהן האָט פערבראכט אין גאליציען בלויז עטוואס איבער א יאָהר ווען עס האָט איהם ערררייכט דיא טרויעריגע נאכ־ריכט, אז זיין מוטער איז געשטאָרבען. זיין מוטער רחל, דיא גוט־מוטהיגע, עדעלע און פיעלגעליעבטע מאמע, איז געשטאָרבען,

און ער האָט אפילו ניט געקענט זיין נעבען איהר ביי איהרע לעצטע אויגענבליקען. דאס האָט יצחק בער'ן זעהר געערגערט און ער האָט געאיילט צוריק אהיים, און זיין ערשטער גאנג איז געווען אויף'ן בית עולם. ער איז געפאלען אויף איהר קבר און האָט נאָס געמאכט דיא פרישע ערד מיט זיינע טרערען.

ווען דיא געוועהנליכע טרויער־צייט איז פאָראיבער, האָט לעווינזאָהן צוריק אָבגערייזט נאָך גאליציען און זיך בעזעצט אין בראָדי, וואו עס האָבען געלעבט מעהרערע אידישע געלעהרטע. איבערהויפט האָבען איהם שטארק פעראינטערעסירט דיא ברידער טראכטענבערג. אין דער געזעלשאפט פון דיעזע מענער, קען מען זאָגען, האָט לעווענזאָהן צום ערסטען מאָל ערפאהרען וויא מען דארף ריכטיג לערנען דעם תלמוד און אלע אלטע און נייע אידישע ספרים. ער האָט איינגעזעהען, אז דיא הויפטזאך אין אזא לימוד בעשטעהט אין דער קריטישער אויפפאסונג און צוגליעדרונג פון היסטאָרישע פאקטען.

לעווינזאָהן איז נאטירליך אין אָנפאנג געווען בלויז א שיללער, אָבער עס האָט ניט פיעל געדויערט, ביז דיא אנדערע געלעהרטע האָבען איהם אָנגעהויבען צו בעטראכטען אלס א קאמעראד און דאן אויך אלס א מייסטער.

אזוי וויא בראָדי איז געווען דער מיטעלפונקט פון אידישער געלעהרזאמקייט, האָבען אָדעסער אידישע סוחרים און אויפ־געקלעהרטע מענער, בעזוכענדיג בראָדי, צייטענווייז מיטגענומען פון דיזע מענער נאָך רוסלאנד, וועלכע האָבען אין אָדעסא געלעגט דעם ווינקעלשטיין פאר אידישער וויסענשאפט אין רוסלאנד.

ווען לעווינזאָהן איז אלט געווען 29 יאָהר און נאָך זייענדיג אין בראָדי איז ער איין מאָל געזעסען אין דער געזעל־שאפט פון זיין יונגען פריינד אלעזר לאנדאָ, דער זוהן פון דעם רייכען ר' יודעל סג"ל לאנדאָ. אלעזר איז געווען א קראנקער זייט ער איז געבאָרען געוואָרען, זעהר מאָגער אין קערפער און אימער בלאס. לעווינזאָהן, נאָך אימער נערוועז און אויך זעהר אָב געמאגערט, האָט געשפראָכען מיט זיין פריינד איבער זייער

טרויעריגעס אויסזעהען.

אלעזר האָט איהם „געטרייסט" דערמיט, וואָס פּעטע און דיקע מענשען זיינען אונטערוואָרפען צו שטארבען פּלוצלינג און דיא ווערים זאָלען האָבען א גוטען מיטאג. ווערהרענד פון דיא מאָגערע, קענען אפילו דיא ווערים גאָר ניט האָבען. לעווינזאָהן האָט דאן אויפגעשריעבען דיעזען געדאנק אין פאָלגענדע שלאגענדע העברעאישע פערזען:

אל התולעים.

הוי תולעים, שכנינו הרעים,
שוא תקוו, חנם תאוו
יום בואנו, לבור קברנו,
הלא בעודנו, תם גונו,
ומשמנו ירזה.
מדשני פגרים, ממלחים כבקרים
מאלה הגברים, בעלי בשרים
ימותו רגע, באין פגע,
בני רמה, תקחו תרומה
השוק והחזה.

דיעזע פערזען צייגען אפילו ניט קיין גרויסען פּאָעטישען גייסט, אבער דער סטיל איז א זעלטענהייט און דער געדאנק איז אויסגעדריקט קורץ און צו דער זאך, וועלכעס האָט בעוויעזען, אז דער שרייבער איז א מייסטער.

לעווינזאָהן'ס נאָמען האָט אָנגעהויבען מעהר בעקאנט צו ווערען אין דער ברייטער וועלט, און איהם אליין האָט זיך שוין אָנגעהויבען וועלען צוריקקעהרען אהיים, נאָך רוסלאנד, וואו ער זאָל פערווענדען אלעס וואָס ער האָט געלערנט אום אויפצוקלערען זיינע ברידער און ארונטעררייסען דעם שווארצען שלייער פון אונוויסענהייט וואָס האָט זיי בעדעקט.

קאַפּיטעל 4.

נאָך אין דעמזעלבען יאָהר האָט לעווינזאָהן צוריק געקעהרט נאָך רוסלאנד. ניט האָבענדיג גענוי בעשלאָסען וואָס ער זאָל טהאָן, איז ער פריהער געקומען אין זיין געבורטס־שטאדט קרעמניץ, וואו דיא פאמיליע לאנדסבערג האָט איהם אויפגענומען אלס לעהרער.

אזוי שנעל וויא לעווינזאָהן האָט זיך געזעהען בעזאָרגט מיט ברויט, קליידער און א דירה, האָט ער אָבגעגעבען זיין גאנצע צייט ארויסצוברענגען זיינע געדאנקען אין דער עפענטליכקייט. ער האָט געארבייט טאָג און נאכט ביז ער האָט פערטיג געמאכט זיין ערשטעס בעדייטענדעס ווערק „תעודה בישראל", וועלכעס איז ערשט ערשיענען אין דרוק מיט 10 יאָהר שפּעטער.

דערווייל זיינען טהיילען פון זיינע כתבים בעקאנט געוואָרען, און אזוי גיך וויא מען האָט ערפאהרען אום וואָס דאָרט האנדעלט זיך, האָבען לעווינזאָהן'ס צרות שוין אָנגעפאנגען.

זיין ספר „תעודה בישראל" קען ערקלערט ווערען אין קורצען מיט דיעזע ווערטער: עס האָט אויפמערקזאם געמאכט אידען, אז אום עפּעס צו לערנען און פערשטעהן, מוז מען פריהער שטודירען דעם תנ"ך על פי חוקי הדקדוק; לערנען דיא היסטאָריע פון אידישען פאָלק; שרייבען אויב מעגליך העברעאיש אין גייסט פון דער נביאים־שפּראך. ווען א מענש וויל ווייטער לערנען און בעגרייפען, דאן מעג ער שטודירען פרעמדע שפּראכען, ווייל דיא שפּראך אליין איז איבערהויפּט ניט הייליג און ניט אונהייליג; מען קען שרייבען אין העברעאיש אפּיקורסות און אין גריכיש ריינעם יודענטהום. דאן האָט ער געוועקט זיינע ברידער זיך אָבצוטרייסלען פון נארישען אבערגלויבען, וועלכעס איז גאָר געגען אידישקייט, און זיי דערצעהלט, אז מען דארף זיך אויסמענשלען,

קומען אין בעריהרונג מיט דער גרויסער וועלט, זיך נעהמען צו ערד־ארבייט, א. ז. וו.

דאָס אלעס, געשריעבען שעהן, איבערצייגענד, מילד און אנגענעהם איז בעטראכטעט געוואָרען אלס שרעקליכע אפיקורסות און דער פערפאסער פון ספר איז גערודף׳ט געוואָרען.

לעווינזאָהן איז אנפאנגס געווען זעהר ערביטערט געגען אזא האנדלונג, סטייטש, פאר וואָס קומט עס איהם? זוכט ער ניט מיט זיינע אויפקלעהרונגען און עצות דיא טובה פון זיינע ברידער? וויא איז דאָס מעגליך מען זאָל איהם פאר אזא זאך פערפאָלגען? דאָס האָט איהם זעהר געערגערט, אָבער ער האָט זיך אָנגעהויבען מיט דער צייט צוצוגעוואָהנען, אז געוויסענהאפטע אויפקלערער און דיא צושטערער פון געטצען, האָט מען תמיד גע׳רודף׳ט, און ער איז ניט דער ערשטער און וועט אויך ניט זיין דער לעצטער צו ליידען פיר אזעלכע זאכען.

פון דעסטוועגען איז איהם קרעמניץ נמאס געוואָרען. ער האָט זיך איבערהויפט דאָרט געשפירט אין צו א גרויסער ענגשאפט. אליין איינקויפען א ביבליאָטהעק האָט ער ניט געהאט פון וואנען, און דיא קרעמניצער ביבליאָטהעק איז געווען צו קליין און צו אָרעם איהם צו בעזאָרגען מיט אלעס וואָס ער האָט בעדארפט צו זיין שטודיום. ער האָט אלזאָ בעשלאָסען צו פערלאזען קרעמניץ און פאר זיך אויסזוכען א פלאטץ וואו עס איז גראמער און וואוהין עס קען צוקומען מעהר ליכט.

ער איז אוועק נאָך בערדיטשעוו און דאָרט האָט איהם א בעקאנטער סוחר אויפגענומען און איהם אונטערשטיצט. דערפאר נאטירליך, האָט לעווינזאָהן פאַרבערייטעט זיינע צוויי זיהן זיי זאָלען קענען אריין אין ליצעאום.

עס ווייזט זיך ארויס, אז לעווענזאָן האָט געהאט זיין „תעודה בישראל" בלויז אויפגעשריעבען פון דער ערשטער האנד און ער האָט שפעטער נאָך פיעל געארבייט איבער איהם אום צו פער־פאָלקאָמענען יעדען קאפיטעל.

אין דערזעלבער צייט וואָס זיינע פאנאטישע שונאים זיינען

געוואקסען האָבען זיך אָבער פערמעהרט זיינע פריינד, און, מיט זייער הילף, איז איהם געלונגען ענדליך צו פּובליצירען דעם „תעודה בישראל“ פאר דער גאנצער וועלט.

דער „תעודה בישראל“ האָט צוגעצויגען דיא אויפמערקזאמקייט פון דעם בילדונגס־מיניסטער בלודאָף און דיעזער האָט דאריבער מיטגעטהיילט צאר ניקאָלאי דעם 1טען.

ווען ניקאָלאי האָט געהערט, אז עס געפינט זיך א איד וואָס שרייבט ספרים אויף העברעאיש מיט דעם צוועק אויפצוקלערען זיינע ברידער, און, איבערהויפּט זיי צו בעוועגען צו ווערען ערד־ארבייטער, וואָס איז געוועזן ניקאָלאי׳ס א הייסער וואונש, האָט דער צאר באלד געאיילט און אריינגעשיקט דעם פערפאסער פון „תעודה בישראל“ דיא סומע פון טויזענד רובעל מיט א׳ן ערמונ־טערונג ווייטער צו ארבייטען לויט דעמזעלבען פּראָגראם.

לעווינזאָהן איז געווען זעהר גערירהט פון דיזער קייזערליכער אנערקענונג און האָט זיך אוועקגעזעצט און אָבגעשריעבען דעם צאר א דאנק־בריעף אין דייטש, אין דערזעלבער צייט איהם אויך ערקלערענדיג דעם טרויעריגען צושטאנד פון זיינע ברידער.

דער בריעף איז געווען זעהר גוט געשריעבען און צאר ניקאָלאי דער 1טער איז פון איהם געווען העכסט צופריעדען. ער האָט איהם אויך באלד אייגעהענדיג געענטפערט אויף דיעזען בריעף.

קאפיטעל 5

עס איז נויטהווענדיג זיך פאַרצושטעלען אי דיא צייט אי דיא אומגעבונג אין וועלכער יצחק בער לעווינזאָהן האָט געלעבט.

וועד עס האָט שטודירט לעווינזאָהן'ס ספרים און אויך דעם איינפלוס וואס דיעזע האָבען געמאכט, מוז באלד מודה זיין, אז ער איז געווען דער גרויסער רעפאָרמאטאָר פון גאנצען רוסישען יודענטהום. מען מעג פּאָזיטיוו זאָגען, אז ער האָט פיעל מעהר געווירקט וויא מענדעלסזאָהן (רמבמ"ן) אין זיין צייט און זיינע אומגעבונגען.

מענדעלסזאָהן האָט געלעבט ניט נאָר אין א לאנד פון בילדונג און צווישען אידען וואָס האָבען געצעהלט צווישען זיך מענער פון דענקען און געלעהרזאמקייט, זאָנדערן בילדונג און אויפקלערונג איז דאמאלס געווען אין דייטשלאנד, צווישען אלע קלאסען, קריסטען און אידען, א געגענשטאנד וואָס איז געאכטעט געוואָרען. מענדעלסזאָהן, קענען מיר זאָגען, האָט אלזאָ געהאט דיא השפעה פון זיין צייט און פון זיין דור צו וועקען זיין זשעניאלען גייסט. דאן האָט מענדעלסזאָהן, וויא וויט מיר וויסען, געהאנדעלט מייס־טענטהיילס אלס דער פערטהיידיגער פון יודענטהום אין דער קריסטליכער וועלט, וויא זיין ווערק „ירושלים" בעווייזט. וועה־רענד זיין ארבייט צווישען זיינע ביידע איז ניט מעהר געווען וויא פּעדאגאָגיש, בתור מלמד, אָדער געשולטער לעהרער, לויט וויא זיין איינלייטונג צו דער ביבעל, איבערזעטצונגען אין דייטש און ביאור אויף דער ביבעל, בעווייזען. זיין העכסטעס ווערק אין דיעזען פעלד איז געווען זיין איבערזעטצונג און פירוש צום „מלת ההגיון" פון רמב"ם, וואו ער האָט געוואָלט לערנען זיינע ברידער לאָגיק.

מיט לעווינזאָהן איז געווען גאנץ אנדערש. ארום איהם איז געווען פינסטער. אונוויסענהייט האָט געהערשט אין אלע קריי־זען. געלעהרזאמקייט איז פערעהרט געוואָרען בלויז פון יחידי

סגולה. ער האָט אַלזאָ ניט געקענט ערוואַרטען צו האָבען דיא השפעה פון זיין צייט און פון זיין דור, זאָנדערן, ער האָט געמוזט אונטערנעהמען דיא ריעזיגע ארבייט משפיע צו זיין אויף זיין צייט און אויף זיין דור.

און וואָס איז געוועזען זיין צייט און זיין דור?

אום זיך צו מאַכען דאַריבער אַ גענויען בעגריף וואָלט פאַר אונז גענוג געוועזען צו שטודירען בלויז איין אבטהיילונג פון זיין ווערק „דיא הפקר וועלט“, געשריעבען אין מאַמע-לשון, אידיש. דיעזע אבטהיילונג האָט אפילו ניט קיין רייטליכען נאָמען, נאָר דער טיטעל דאַפיר פּאַסט צו זיין „מעסמעריזמוס אָדער מאַגנע-טיזמוס“. עס איז געוועזען צו יענער צייט ווען אין איירָאָפּאַ איז ארוים אַ קלאַנג, דאָס מען קען „מאַגנעטיזירען“, אָדער, וויא מען רופט עס יעצט „היפּנאָטיזירען“ אַ מענשען, און אונטער דיעזען איינפלוס, קען מען ערפאַהרען סודות פון „יענער וועלט“.

לעווינזאָהן, וועלכער, וויא עס שיינט, איז ניט געוועזען קיין שטאַרקער מאמין אין אַלעם וואָס מען האָט געזאָגט (אפילו אין דיא וויסענשאַפטליכע קרייזען,) האָט ער אויסגעקליבען דיעזע גע-לעגענהייט און דערצעהלט, אַז איינער איז „מאַגנעטיזירט“ געוואָ-רען און אין דיעזען צושטאַנד האָט ער דערצעהלט וואָס מיט אַ „גוטען אידען“ האָט פּאַסירט אָדער אַ „רבי בעל מופת“, האָט מיט-צוטהיילען פון „יענער וועלט“.

דיא אָבהאַנדלונג איז זעהר גוט געשריעבען, פול מיט וויטץ און געזונדען הומאָר, אָבער, וויא זיא איז, איז אַלעם דער ריינער און טרויעריגער אמת. מיר זעהען דאָרט אַ גראָבען יונג, פערדאָר-בען, פון דער ניעדריגסטער קלאַסע מענשען, אַ נחות דרגא, וועל-כער ווערט אַ „רבי“ און נאַרט דיא אידעלעך. זיינע געמיינהייטען איבערשטייגען אַלעם וואָס מיר קענען זיך פאָרשטעלען; אין זיי געפינט זיך שווינדעל, בעטרוג, רויב און זאָגאַר מאָרד אבי דורכצופיהרען זיינע שמוטציגע פּלענער. דאָך גלויבט מען אין איהם און מען ברענגט איהם געלד פון אַלע זייטען אום ער זאָל זיין אַ פערמיטלער צווישען גאָט און זיינע אידעלעך. וועה דעם

וואָס האָט געוואגט געגען דעם „רבי'ן" אויפצוטרעטען, ער איז שוין ניט זיכער געוועזן מיט זיין לעבען.

און דיעזע שילדערונג איז געוועזן א קאָפּיע פון טהאטזאכען, פון לעבעדיגע פאקטען.

אָט, אין אזא צייט און אין אזא דור האָט לעווינזאָהן געלעבט, און זיי, דיעזע אָרימע פערפיהרטע און בעטראָגענע, האָט זיך לעווינזאָהן אונטערגענומען אויפצוקלערען דורך וויסענשאפט און קריטיק.

אום זיך צו מאכען נאָך א בעסערען בעגריף פון דיא אידען צווישען וועלכע לעווינזאָהן האָט געלעבט, מוזען מיר דערצעהלען און אָבשילדערן דיא מאכט געגען וועלכער ער האָט געהאט צו קעמפּפען.

נאָך וואָהלין האָט זיך דאמאָלס אריבערגעקליבען דער גאנצער חסידיזמוס. דעם אורשפּרונג פון דעם חסידיזמוס ערבליקען מיר אויף דער גרענעץ צווישען רומעניען און בוקאווינא, וואו דער בעל־שם, אָדער בעש"ט איז ערשיענען. געננוי ווער און וואָס דער בעל־שם איז געוועזן, וועט דיא היסטאָריקער פיעללייכט קיינמאָל ניט געלינגען צו דערגעהען. מאנכע זאָגען, אז ער איז געוועזן א רעפאָרמאטאָר און א פּראָטעסטירער געגען דיא לומדים וואָס האָבען געלערענט טאָג אזוי נאכט אין דיא בתי מדרשים און בעטראכט דעם ניט־געלערענטען אָדער עם־הארץ אזוי וויא א בהמה, און דערפאר האָט דער בעל־שם, הייסט עס, אויפגעטרעטען געגען דער זאָ־גענאנטער געבילדעטער קלאסע און געזאָגט, אז מען דארף ניט לערנען און אן עם־הארץ מיט.א גוט הארץ איז פיעל חשוב'ער ביי גאָט. אנדערע וויעדער זאָגען, אז ער האָט זיך פערליעבט אין א למדן'ס א טאָכטער און וויל ער אליין, דער בעל־שם, האָט ניט געקענט לערנען, האָט מען איהם פערדאמט. וויא דיא זאך איז, פון דעם גאנצען תוהו־ובוהו נעהמען מיר ארויס, אז דער בעל־שם האָט נעפּרעדיגט געגען לערנען און געזאָגט, אז ביי גאָט איז ליעבער ווען מען דאווענט מיט כונה און מען וויים ניט וואָס מען זאָגט, וויא צו וויסען וואָס מען זאָגט און עס איז קיין כונה ניטאָ.

עס איז מעגליך, אז דער בעל־שם האָט געהאַט גוטע אבזיכטען. עס שיינט אויך, אז ער איז געווען אַן עהרליכער מאַן, דען עס איז ניטאָ קיין איינציגער בעוויז, אז ער האָט גענומען פּדיונות און דערפון געלעבט גליקליך. מען ווייס, אז ער איז געווען אַן אָרימאַן און איז געשטאָרבען אַן אָרימאַן.

אָבער אַזוי איז שוין דאָס מזל מיט פיעלע רעפאָרמאַטאָרס: מען פערוואַנדעלט זייערע לעהרען צו אַנדערע צוועקען, און שלעכטע פערדאָרבענע מענשען נוטצען אויס דיא העכסטע געדאַנקען פיר פּערזענליכען פערדיענסט.

דעם בעל־שם'ס עקזיסטענץ האָט געשאַפען דעם חסידיזמוס, און דער חסידיזמוס האָט פּראָדוצירט געטצען, וועלכע זיינען געווען רביים. דיעזע רביים, מיט גאַנץ קליינע אויסנאַהמען, האָבען זיך בעדיענט מיט דער אונוויסענהייט פון פאָלק און איהם אויסגעזויגען. דיא אונוויסענהייט, ניט לערנען, איז אויך געווען דער עיקר, דער פונדאַמענט פון דעם חסידיזמוס. און מיט אַזאַ מעכטיגע וואַפען האָבען שאַרלאַטאַנעם און פאָלקס־פערפיהרער געקענט אַלעס טהאָן מיט דער מאַסע.

וואָהלין, וואו יצחק בער לעווינזאָהן איז געבוירען געוואָרען און געלעבט, איז געווען דער הויפּט נעסט פון דעם חסידיזמוס, און ער האָט דאָרט געהערשט און געוועלטיגט איבעראַל. דיא מאַכט פון דיא „גוטע אידען" איז געווען אַזוי גרויס און אַזוי געוואַלטיג, דאָס ווען איינער, אַן אויפגעקלערטער, האָט בלויז געוואַגט צו צווייפלען און אויסשפּרעכען זיין מיינונג, איז ער געווען אונגליקליך: מען האָט מיט אַזעלכע געמאַכט אַ קורצען פּראָצעס: גע'מסר'ט, געשלאָגען מכת רצח, אונטערגעצונדען זייערע הייזער און ניט זעלטען אויך דער'הרג'עט. אחת לאחת, האָט מען דערשטיקט יעדעס פרייע וואָרט, יעדען אויפגעקלערטען אויפטריט. און אַלעס איז געפאַלען צו דיעזער מאַכט.

דאָרט און דאַמאַלס האָט לעווינזאָהן אָנגעפאַנגען זיין ארבייט, זיין קאַמפּף פון ליכט געגען פינסטערניש, פון בילדונג געגען אונוויסענהייט.

דערצו איז ער געווען א קראנקער מענש, ארים, עלענד, איינער אליין און אויך אונערפאהרען.

די לעצטע בעהויפטונג נעהמען מיר פון זיין „תעודה בישראל“, א ווערק געשריעבען אין א פאלשטענדיגען מאדערנעם גייסט, נאך אלע רעגעלן פון וויסענשאפט, פארשונג און קריטיק.

בלויז איין מעלה האט געהאט זיין ערשטעס ווערק, וואס דאס האט פיעללייכט געווירקט דער פערפאסער זאל ניט פערפעהלען זיין ערהאבענעם ציעל. דער „תעודה בישראל“ איז געשריעבען געווארען אין דעם מילדען טאן פון דעם וואהרען דענקער; ער האט ניט אנגעגריפען מיט כעס און געוואלט; ער האט ניט געשניטען מיט זיין קריטיק פונקט דארט, וואו עס טהוט וועה צום שטארקסטען; אמת, ער האט געריסען דעם פונדאמענט, אבער, וויא דיא אלטע אידישע געלעהרטע האבען איהם געהייסען: „דברי חכמים בנחת נשמעים“.

האט לעווינזאהן אבזיכטליך אזוי געשריעבען? האט ער געוואוסט, אז דערמיט קען מען בעסער געווינען? ניין! לעווענזאהן איז דאמאלס געווען אין זיין בליהענדער יוגענד, ווען דער גייסט שטורמט און עס איז איהם שווער איינצוהאלטען. אבער טיעפער אריינקוקענדיג, זעהען מיר אין דעם לעווינזאהן'ם עדעלע נשמה, דעם מילדען גייסט און דאס גוטע הארץ. עס איז געווען זיין נאטור צו זיין עדעל און ער האט אנדערש ניט געקענט האנדלען. אפילו אין זיינע סאטירישע און בייסענדע ווערק, האט ער אויך מעהר געזוכט צו זיין איבערצייגענד וויא אנגרייפענד.

קאפיטעל 6.

לעווינזאָהן האָט געליטען הונגער, מאנגעל, נויט און רדיפות זייט דער צייט וואָס דער „תעודה בישראל" איז ערשיענען.

וויא מיר האָבען שוין איינמאָל בעמערקט, איז ער אין אנפאנג געווען זעהר געקרענקט דאריבער, אָבער שפּעטער, ווען דיא אידישע גרויסע געלעהרטע פון זיין צייט האָבען איהם אנערקענט און איהם אָבגעגעבען זיין גוט־פערדיענטען שבח, האָט ער זיך געטרייסט און מקבל באהבה געווען זיינע ליידען. ער האָט באלד פערגעסען אן זיינע צרות און אָנגעהויבען צו קלערען וועגען וויטערע מיטלען וויא צו ערדייכען דיעזע וואָס ער האָט געזוכט צו ראטעווען.

לעווינזאָהן האָט איינגעזעהען, אז זיין „תעודה בישראל" איז איינע פון יענע מעדיצינען, וועלכע ווירקען ערשט נאָך לאנגע יאָהרען. דיא וויסענשאפטליכע קריטיק, האָט ער איינגעזעהען, איז א צו הארטער ביסען און ער קען דערמיט ניט גרייכען אלעמען. ער האָט אלזאָ בעשלאָסען אָנצו־ווענדען אנדערע מיטלען, און ער האָט אויסגעפונען, אז דיא סאטירע איז דער בעסטער רעצעפּט.

אין יאָהר 1832 זיינען פון איהם ערשיענען צוויי פּאמפלעטען, „דברי צדיקים" און „עמק רפאים".

מיט א קורצע צייט צוריק איז ערשיענען א ספר מיט דעם נאָמען „מגלה טמירין". דאָס איז א קאָרעספּאָנדענץ צווישען חסידים אין א מערקווירדיגע העבראישע שפּראך, וועלכע איז א חוזק מאכען פון דעם פערדאָרבענעם אידיש־העברעאיש וואָס דיא חסידים האָבען געשריעבען. דאָרט ווערען דערצעהלט פון דיא ווילדע און נאררישע נסים ונפלאות פון דיא „גוטע אידען" אין א בעהאלטענעם הומאָר. עס ווערט בעהויפּטעט, אז ענטוועדער לעווינזאָהן האָט אליין געשריעבען דעם „מגלה טמירין," אָדער ער איז געווען א הויפּט מיטארבייטער אין דעם.

דער „דברי צדיקים" און דער „עמק רפאים" איז א מין נאָכ־פאָלגענדע סעריע צום „מגלה טמירין". דער „דברי צדיקים" איז צום ערשטען געדרוקט געוואָרען אין וויען, און שפּעטער צוזאמען מיט דעם „עמק רפאים" איז ער געדרוקט געוואָרען אין אָדעס.

דער „דברי צדיקים" ענטהאַלט דריי בריעף און דיאלאָגען (געשפּרעכען) צווישען צוויי חסידים אין „חסידים שטיבעל", אָדער קלייזעל „בק"ק אָליק".דיא קאָרעספּאָנדענץ און דיא דיאלאָגען זיי־נען איבער דעם „מגלה טמירין" וואו מען האָט געדרוקט פאָלגענדען נאָמען פון פערפאסער: „החסיד ר' עובדיה בן פתחיה". דיא סאטירע אין דיעזען ווערק, איז איינע פון דיא בעסטע אין דיעזער ארט ליטעראטור. צום שלום קומט א פּראכטפאָלע סאטירישע ריימען־אבהאנדלונג מיט דעם נאָמען „בי־כסא", וועלכעס איז א „מזמור לבן־יהודה להשכיר", צייגענדיג דערמיט דיא צולאָזענהייט פון דיא חסידים. דער „עמק רפאים" איז עהנליך צו זיין אידי־שעם ווערק דיא „הפקר וועלט", שילדערנדיג דיא מעשים תעתועים פון דיא צדיקים, אויך דורך „מעסמעריזמוס", אָבער פיעל ברייטער, דייטליכער און איבערצייגענדער.

דאָס אַלעס איז געשריעבען אין דער קונסטפאָלער חסידים־שפּראך, און עס האָט געגרייכט זיין קרייז לעזער. דיא פערשטעלט־קייט אין סטיל און געדאנקען איז געווען אזוי גוט און געלונגען, דאָס פיעלע חסידים האָבען עס גערעכענט אלס א ספר פון איינעם פון זיי, וואו עס ליעגט „קדושה", און זיי האָבען עס געלעזען ניט בעגרייפענדיג אנפאנגס וואוהין עס ציעלט. ערשט ווען זיי זיינען פערטיג געוואָרען דערמיט, האָבען זיי איינגעזעהען, אז זיי האָבען געהאט א טעות, אָבער דיא ארגומענטען און בעווייזע האָבען שוין געמאכט זייער איינדרוק.

מיר ערבליקען דאמאָלס דעם קעמפּפער וויעדער וואָהנענדיג אין קרעמעניץ. אָבער ער האָט ניט געוואָהנט אין שטאָדט, זאָנ־דערן וויט אוועק, אָבגעזונדערט פון זיינע בני־עיר, ערגעץ־וואו אין א פערוואָרפענע שטיבעלע, וואו אונמוטה האָט איהם בעגריסט אין דער פריה, פערצווייפלונג אבענד און אונזיכערהייט מיט הונגער

אין דער טיעפער שטילקייט פון דער נאכט, ווען ער איז געזעסען און געלערענט.

צו יענער צייט האָט לעווינזאָהן ערהאלטען א בריעף פון זיין אלטען פריינד פון גאליציען, ה׳ בעריש בלומענפעלד, וועלכער דערצעהלט איהם, אז ער האָט געלעזען זיינע לעצטע צוויי סאטי־רישע ווערק און פיעל הנאה געהאט. „אָבער צו וועלכען צוועק, מיין פריינד“, שרייבט וויטער ה׳ בלומענפעלד, „זאָלסטו מקריב זיין דיין געזונד און דיין לעבען פיר אזעלכע זאכען? כלעבען אז אלע חסידים פון דער וועלט פערדיענען ניט, אז דו זאָלסט אָבגע־בען דיין קאָסטבארע צייט פיר זיי. עס איז איבערהויפט אן אומ־זיסטע ארבייט, דוא קענסט זיי גאָר ניט טהאָן. זייער דומהייט און פערברייטעטע נארישקייט, איבערשטייגט אלעס און מיר וועלען ניט אימשטאנדע זיין ליכטיג צו מאכען אין זייערע פינסטערע מוחות. אדרבא, זיי ווערען נאָך פאנאטישער דורך אזעלכע אנ־גריפע. איבעריגענס, איז עס געוועזען מיין פליכט דיר צו זאָגען, און וויא דוא ווילסט, אזוי זאָלסטו האנדלען“.

אָבער זיין פריינד האָט איהם ניט פערשטאנען און אויך ניט געזעהען וואָס פאר א פריכטע לעווינזאָהן׳ס ארבייט טראָגט.

קאפיטעל 7.

דאָס מערקווירדיגסטע אין יצחק בער לעווינזאָהן'ס לעבען פון יענער צייט איז געווען, וואָס בשעת די פאנאטיקער האָבען איהם געזידעלט, בעליידיגט און געמאכט צו שאנד, האָבען זיי זיך אויך געווענדעט צו איהם נאָך הילף. ווען מען האָט איינעם געפרעגט, ווארום, ווען ער האסט אזוי לעווינזאָהנען, וויא קומט עס ער זאָל פון איהם פערלאנגען טובות? האָט ער געענטפערט: „דער גוי איז טרפה, נאָר זיין מטבע איז כשר".

אָבער כאָטש ביים אָרימען לעווינזאָהן האָט מען קיין מטבעות ניט געקענט קריעגען, האָט מען פון איהם געהאט טובות, וועלכע האָבען ווערטה געהאט מעהר וויא געלד: ווען א קהלה אָדער א יחיד איז געווען אין נויט, טאקי דורך די מסירות פון איין חסידישער פארטיי אויף דער צווייטער, אָדער גלאט דורך א בלבול-דם וואָס איז דאמאָלס פארגעקומען זעהר אָפט, האָט מען זיך באלד געווענדעט צו לעווינזאָהן'ען, אז ער זאָל ממליץ זיין, דאָס הייסט, שרייבען צום קיסר, וואו ער איז געווען א חשוב, און בעטען רחמים, גנאדע.

לעווינזאָהן'ס בריעף האָבען אימער געווירקט און דערפאר איז זיין פאפולאריטעט געוואקסען. אָבער מען דארף ניט פערגעסען, אז די אונגליקליכע פאנאטיקער האָבען אויף איהם אלץ געקוקט ניט מעהר וויא אויף א גוטען גוי.

פון דעסטוועגען זיינען אויך אויפגעשטאנען איניגע קהילות וואָס האָבען אָנגעהויבען אנדערש צו דענקען וויא די גרויסע און אונוויסענדע מאסע און זיי האָבען געוואָלט איינפיהרען אזעלכע רעפאָרמען אין זייער לעבען לויט וויא דער „תעודה בישראל" האָט זיי געלערענט. זיי האָבען זיך באלד געזעצט אין פערבינדונג מיט לעווינזאָהנען דורך בריעף און ער האָט זיי פיעל געהאָלפען דורך זיין איינפלוס ביי דער רעגיערונג.

וועהרענד דעם, האָט לעווינזאָהן געליטען פון קראַנקהייט, אָרימקייט און איז געווען שטארק בעשעפטיגט אין זאמלען דעם גרויסען און וויטציגען מאטעריאל פיר זיין ווערק „אפס דמים“.

אויב דיא ארבייט פון דיעזעס ווערק האָט געהאט עפּעס צו טהאָן מיט דער טרויריגער ערפאהרונג וואָס זיין פעטער חיים האָט דורכגעמאכט, מיט דער שבועה וואָס זיין טאטע יהודה האָט געשוואָרען צו בעווייזען דעם ליגען פון עלילת דעם, אָדער מיט דיא בלבולים וואָס האָבען געהערשט אין זיין צייט, איז ניט דייטליך געננוג, אָבער א פאקט איז עס, אז לעווענזאָהן האָט זיך גענומען צו אן ארבייט וואָס וועט פערבלייבען אלס דער וויכטיגסטער דאקומענט פון אידישער אפּאָלאָגעטישער ליטעראטור פון יענער צייט.

לעווינזאָהן האָט פערשטאנען פרעמדע שפּראכען. אז ער איז ניט געווען פרעמד פון גריכיש און לאטייניש, זעהען מיר פון זיין ווערק „תעודה בישראל“, און אז ער איז געווען גוט בעוואנדערט אין רוסיש, מערקען מיר זיך פון זיין ווערק „יסודי השפה הרוסית“ וואָס ער דערמאָהנט אין „תעודה בישראל“, וועלכעס ער האָט אליין פערפאסט, און פון דעם פאקט, אז ער איז געווען א סעקרעטער נאָך אין זיין פריהער יוגענד ביי א רוסישען גענעראל. זיין קאָררעספּאָנדענץ אין דער דייטשער שפּראכע, ווייזט אויך, אז ער האָט גוט פערשטאנען דיא בעריהמטע דייטשע קלאסיקער און ער האָט געקענט שרייבען א בוך אין איינער פון דיעזע צוויי שפּראכען. דאָך, שיינט עס, אז זיין בעשיידענהייט איז געווען צו גרויס און ער האָט ניט געוואגט צו שרייבען ווערק אין א שפּראך, וואו ער איז ניט געווען קיין פאָלשטענדיגער מייסטער.

דער „אפס דמים“ איז ספּעציעל פערפאסט געוואָרען פאר דער קריסטליכער וועלט, צו בעווייזען, אז עלילת דעם איז אן אויסגעטראכטע זאך, און עס שטאמט גאָר דערפון וואָס דיא אידען האָבען דיעזע בעשולדיגונג צום ערשטען אויפגעהויבען געגען דיא קריסטען, ווען דיא לעצטע זיינען נאָך געווען צו שוואך, און דאן, ווען דיא קריסטען זיינען געוואָרען מעכטיגער, האָבען זיי דיעזע בעשולדיגונג אויפגעהויבען געגען דיא אידען.

דער „אפס דמים“ איז א מייסטער־ווערק פון היסטאָרישע דאָקומענטען צו בעווייזען, אז אידען האָבען אימער געליטען פאר א בלבול וואָס איז ניט געשטויגען און ניט געפלויגען. דאָס ווערק איז צום ערשטען מאָל געדרוקט געוואָרען אין ווילנא אין יאָהר 1833 און איז ערשיענען אין דער פאָרמע פון א ויכוח, אָדער דיאלאָג צווישען א אידען און א קריסט.

דער סטיל איז זעהר לייכט און דייטליך, ווייל דיא אבזיכט פון דעם פערפאסער איז געווען, אז דאָס זאָל באלד איבערזעצט ווערען אין פרעמדע שפראכען און גרייכען דעם קרייז לעזער, פאר וועמען עס איז געשריעבען געוואָרען. אז לעווענזאָהן האָט זיין ציעל ניט פערפעהלט, בעווייזט דיא נאָהענטע צוקונפט, ווען דער „אפס דמים“ איז ווירקליך איבערזעטצט געוואָרען אין אנדערע שפראכען און געמאכט זיין געווינשטען איינדרוק.

לעווינזאָהן איז אלט געווען בלויז 45 יאָהר, ווען ער האָט גע־ענדיגט זיין „אפס דמים“, און אזוי שנעל וויא דאָס בוך איז ארויס אין דער עפענטליכקייט, האָט עס צוגעצויגען דיא אויפמערקזאמ־קייט פון דער געלעהרטער וועלט. מיט א קורצער צייט שפעטער איז געשעהען דער עלילת־דם אין מאראָקאָ, וואָס האָט דאמאָלס אויפגעציטערט דיא גאנצע אידישע וועלט און ניט ווייניג אונרוהען ארויסגערופען אויך צווישען אייראָפּעאישע נאציאָנען.

סיר מאָזעס מאנטעפיאָר האָט זיך בעגעגענט מיט אדאָלף קרעמיע און אלבערט קאהן און זיי האָבען בעשפראָכען וואָס עס איז צו טהאָן אום דיא קריסטליכע וועלט זאָל אויפגעקלעהרט ווערען איבער דעם בלבול דם און מען זאָל וויסען, אז דאָס איז ניט מעהר וויא אויסגעטראכט. דער רעזולטאט פון דיזען געשפרעך איז געווען, וואָס דר. אליעזר לעווע, סיר מאָזעס מאָנטעפיאָר'ס סעקרעטער, האָט איבערזעטצט דעם „אפס דמים“ אין ענגליש. דיא איבערזעטצונגען פון דעם „אפס דמים“ אין דייטש און רוסיש, האָבען נאָכגעפאָלגט שפעטער.

קאפיטעל 8.

וועהרענד לעווינזאָהן האָט אזוי פיעל געארבייט און אזוי פיעל געווירקט פאר זיין פאָלק, האָט ער דערווייל געליטען הונגער. ער האָט אפילו ערהאלטען זעהר פיעלע לויב־בריעף מיט קאָמפּלימענטען פון דיא רייכע און מעכטיגע אידען פון זיין צייט אין אויסלאנד און רוסלאנד, אָבער זעלטען ווען איינער האָט זיך אינטערעסירט מיט דער פראגע: וויא לעבט דער גרויסער אידישער געלעהרטער? פון וואנען נעהמט ער אויף דער הוצאה?

מיר מוזען זיך יעצט צוריק קעהרען צום יאָהר 1837 אום דורכצולעבען מיט לעווינזאָהנען איינע פון דיא טרויעריגסטע בעגעבענהייטען אין זיין קאריערע. ער האָט געוואָהנט, וויא מיר האָבען שוין דערמאָהנט, אין א שטיבעלע, העט ווייט פערוואָרפען פון דער שטאָדט. זיין איינציגער בעשטענדיגער קאָמפּאַניאָן איז געווען זיין פאָטער, דער אלטער יהודה. זוהן און פאָטער האָבען זיך גוט פערשטאנען איינער דעם צווייטען און זיי האָבען זיך געלערענט צוזאמען ליידען און ערטראגען דיא יסורים פון זייער שיקזאַל.

צו יענער צייט, איז יהודה געשטאָרבען. דאָס איז געווען א שטארקער קלאַפּ פאר יצחק בער'ן. מיר וועלען דאָ איבערגעבען זיינע אייגענע ווערטער פון דיא שריפטען, וואָס ער האָט איבערגעלאָזען וועגען זיין פאָטער:

„מיין טאטע איז געווען ביי אלע זיינע חושים ביז זיין טויט", שרייבט יצחק בער. „בלויז זיין חוש־השמע (הערען) איז קאליע געוואָרען מיט א קורצע צייט פריהער. זיין געזיכט איז געווען קלאָר, זיינע אויגען ריין, און אין דעם טאָג וואָס ער איז געשטאָרבען, האָט ער עפּעס איבערזעטצט פון של"ה. אזוי האָט ער זיך אימער נוהג געווען ווען איהם איז געפעלען געוואָרען אַן אָבהאנדלונג אין א ספר. ער האָט תמיד געשפּאָטעט פון דער וועלט'ס נאַרישקייט אין יאָגען זיך נאָך פערגניגען, תאוות און פערמעגען.....

מיט א טיעפעם געפיהל פון מיטלייד האָט ער אימער בעטראכט אלע מענשען, און ניט זעלטען האָט ער אויך בעדויערט דיא בהמות און עפות, וואָס זיינען געבאָרען געוואָרען נאָר צום ליידען. דער־פאר פלעגט ער אימער זאָגען: „נח לו לאדם שלא נברא„ — בעסער אז מען ווערט גאָרניט געבוירען. אויף א יונגען מאן, וואָס האָט געטהאָן א פעהלער, האָט ער תמיד געפונען א זכות. איבערהויפט האָט ער קיינעם ניט פערדאמט און האָט בעמערקט: „בשגם הוא בשר" — ער איז דאָך בלויז א מענש פון בלוט און פלייש. וואָס איז נוגע מצוות, האָט ער זיך שטרענג געהאלטען אן „שולחן ערוך"; וואָס עס אנבעלאנגט אָבער פון דיא אנדערע מצוות און מנהגים וואָס מען האָט איינגעפיהרט, האָט ער פון זיי ניט גע־וואָלט וויסען. ער האָט אויך בעמערקט: „צו אלעמען דארף מען האָבען מזל; דער שלחן ערוך אורח חיים האָט מעהר מזל פון דעם שולחן ערוך חושן משפט, וואָס רעדט פון דעם רעכט וועגען מיינע און דיינע; דער ערשטער טהייל פון דעם יורה דעה האָט מעהר מזל פון דעם צווייטען וואָס רעדט איבער פראָצענט, תלמוד תורה, צדקה, כבוד אב; מיט דעם ערשטען טהייל גיט מען זיך זעהר שטארק אָב און אָן דעם צווייטען פערגעסט מען" — מיין טאטע האָט זיך געהיט קיינמאָל ניט צו רעדען א שלעכטעס וואָרט איבער א צווייטען.

צו זעטען זיין הונגער איז פאר איהם געגוג געווען וועניג. ער איז געווען א מערקווירדיג שעהנער מענש און הויך געוואקסען. ער האָט זיך אימער געבעטען ביי גאָט ער זאָל ניט זיין קראנק פאר זיין טויט כדי ער זאָל ניט דארפען אנדערע פלאגען און זיך אליין מאטערן. און זיין וואונש איז מקוים געוואָרען. ער האָט אָבגעדאַ־ווענט מנחה, וויא זיין מנהג איז געווען, צוויי שטונדען פאר נאכט, עפעס געלערענט; דערנאָך האָט ער פעררויכערט זיין לולקע, זיך געלעגט אויף׳ן בעט זיך אויסרוהען. דאן האָט ער צוגערופען מיין שוועסטער פייגע, איהר געגעבען דיא לולקע אוועקצולייגען און גע־בעטען זיא זאָל איהם צודעקען, ווייל ער שפירט קאלט. אזוי וויא זיא האָט זיך נאָר אומגעווענדעט, איז זיין נשמה אויסגעגאנגען".

ר׳ יהודה איז אלט געוועזן 80 יאָהר, ווען ער איז געשטאָרבען. זיין זוהן, ר׳ יצחק בער לעווינזאָהן זאָגט ווייטער דיזע ווערטער: „מען האָט מיין טאטען בעהאלטען מיט זיינע עלטערן אויף׳ן בית עלמין פון קרעמעניץ, און פיר זיין מצבה האָב איך אויפגעשריעבען עטליכע פערזען, וועהרענד מיינע הענד האָבען געציטערט, מיינע אויגען זיינען געוועזן פול מיט טרערען, און זייענדיג אזוי בעטריעבט, האָב איך ניט געאכטעט אויף׳ן ליטעראַרישען סטיל, און דאָס איז ארויס פון מיין פעדער:

מכתם לציון.

פה יישן איש אמונים
זקן נכבד נשוא פנים,
ירא אלהים הולך בתומתו,
חכם וסופר, יקר לאומתו,
מו״ה לעווין יכונה יהודה
בר׳ יצחק ז״ל ממשפחה כבודה.
הגיע לגבורות ומת בנשיקה,
עצם עיניו בשינה מתוקה
בירח בול בעשרים וארבעה
פה בשפל שמשו באה
ותזרח בעולם, מות בו אין
בשנה זו ה׳ תקצז״ן.

דער שוואכער און קראנקער לעווינזאָהן איז געוועזן אזוי גערירט פון זיין פאָטער׳ס טויט, אז עס האָט געדויערט היבשע עטליכע וואָכען ביז ער איז ווידער אימשטאנדע געוועזן פאָרטצוזעטצען זיין ליטעראַרישע ארבייט.

מיר ערפאהרען, אין דער זעלבער צייט, אז ער האָט געוואָהנט צוזאמען מיט זיין שוועסטער, פייגע. זיא האָט געהאט קינדער, אָבער מיר בעגעגענען ניט, אז זיי האָבען געשפיעלט אירגענד

וועלכע וויכטיגע ראָלע אין זיין לעבען ביז צום ענדע פון זיינע יאָהרען. מיר מערקען זיך, אז זיין שוועסטער איז אויך געוועזען אָרעם, אָבער זיא האָט דעננאָך געזעהען וויא וויט מעגליך איהר געלעהרטער ברודער זאָל ניט צו פיעל ליידען, און, מיר מעגען מיט רעכט זאָגען, אז דיזער ערעלער פרוי איז פיעל צו פערדאנקען וואס לעווינזאָהן'ס זשעניאלע ווערקע האָבען געקענט פאָרטגעזעצט ווערען און ער זאָל ניט אונטערגעהען אין זיין פערצווייפלונג.

עס שיינט, אז דער פונדאמענט פיר זיין ווערק „בית יהודה", איז געלעגט געוואָרען נאָך מיט יאָהרען צוריק. ער האָט שוין גע־האט אויסגעארבייט דעם גאנצען סיסטעם וויא דאָס ווערק זאָל אויסזעהען און וואָס עס זאָל בעהאנדלען. אָבער אזוי וויא ער איז געווען איינער פון דיא פינקטליכסטע ליטעראַרישע ארבייטער, האָט עס איהם זעהר פיעל געשטערט וואָס ער האָט ניט געהאט דיא נעטהיגע רעפערענץ־ביכער צו זיין ארבייט.

לעווינזאָהנען האָבען ניט נאָר געפהלט ווערקע אין אנדערע שפּראכען, זאָנדערן, ער האָט אויך ניט געהאט דיא נעטהיגע העברעאישע ספרים. ער האָט זיך דערפאר געזעטצט אין פער־בינדונג מיט זיינע בעקאנטע, דיא געלעהרטע פון אנדערע שטעדט, און ביי זיי געליהען ספרים.

ניט נאָר איינמאָל האָט עס פּאסירט וואָס ער האָט געוואַרט אויף א ספר מען זאָל עס איהם באָרגען, און דאָס האָט געדויערט א חודש און אמאָל צוויי. א'ן אנדער מאָל האָט געטראָפען, אז מען האָט איהם ערשט געענטפערט מיט א מאָנאט שפּעטער, אז דאָס ספר וואָס ער זוכט, געפינט זיך ניט דאָרט. דערווייל איז זיין ארבייט אונטערבראָכען געוואָרען און ער פלעגט זיין אין דער גרעסטער פערצווייפלונג.

אזוי זיינען פאַראיבער יאָהרען, און ערשט אין 1828 איז פערטיג געוואָרען דער „בית יהודה". ער האָט דאָס גלייך אוועק געשיקט קיין ווילנא צום צענזאָר און ער האָט באלד ערהאלטען א'ן ערלויבנים דאָס צו דרוקען. אום זיך צו מאכען א געוויסען

בעגריף פון זיין צושטאנד, ווע̇לען מיר דאָ איבערגעבען וואָס ער האָט אליין געשריבען וועגען יענער צייט:

„צרות האָבען מיר ניט געפעהלט. איך בין קראנק געוואָרען און האָב אָבגעקרענקט גאנצע צוויי יאָהר צייט. איך בין געבליעבען אזוי עלענד, אז איך האָב בוכשטעבליך ניט געהאט א שטיקעל ברויט און אביסעל פרישע וואסער צום טרינקען. פערלאָזען פון אלעמען, אָהן א שטראהל פון האָפנונג, האָב איך געמוזט קעמפפען מיט מיין ביטערען מזל. פלוצלונג איז מיר אָנגעקומען א בריעף פון דעם געלעהרטען ר׳ משה לאנדוי פון פראג, וועלכער האָט מיר געשריעבען, אז ער האָט געהערט פון מיין ספר „בית יהודה" אין כתב יד און ער וויל דאָס דרוקען"...

אָט אין דעם זעהען מיר לעווינזאָהנען אין זיין גרויסער ערליכ־קייט. ער האָט געליטען אָהן א שיעור, אבער ער האָט באלד אָן אלעמען פערגעסען ווען ער האָט געהערט, אז עס געפינט זיך א מענש וואָס וויל פערעפענטליכען זיינע אידעען פאר דער וועלט.

קאפיטעל 9

אום זיך צו מאכען דעם בעסטען בעגריף איבער לעווינזאָהן׳ס „בית יהודה״, מוזען מיר שטודירען דיא אורזאכע וואָס עס האָט איהם בעוואָגען צו שרייבען דיזעס ווערק.

עס איז געוועזען אין יאָהר 1821, ווען דער רוסישער בילדונגס־מיניסטער, עמנואל ליווען, איז אויפמערקזאם געוואָרען איבער לעווינזאָהן׳ס טהעטיגקייט. ליווען איז געוועזען א געבילדעטער קריסט פון דער קלאַס וואָס האָט זיך ניט געקענט פאָרשטעלען וויא אזוי אידען קענען בלייבען הארטנעקיג און ניט אננעהמען יעזוס קריסטוס אלס זייער משיח. ער האָט געלעזען מאנכע ווערק וואָס האָבען געוואָרפען א דונקלען שאטען אויף דעם יודענטהום, און רעכנענדיג לעווינזאָהן׳ען פאר א׳ן ערנסטען מענשען, עהרליכער דענקער און א׳ן עקספּערט אין יודענטהום, האָט ער זיך צו איהם געווענדעט מיט א בריעף וואָס האָט ענטהאלטען פאָלגענדע פראגען :

„וואָס איז דער פונדאמענט פון תורת משה לויט דער אויפפאסונג פון דעם תלמוד און דיא רבנים ?

„געפינען זיך אידישע פערפאַסערס פאר תורת משה, און ווען יא ווארום ווערען זיי ניט דערמאָהנט אין תורת משה און דיא ווערקע פון דיא נביאים.

„אין וואָס פאַר א כתב איז געשריעבען געוואָרען דיא תורה ?

„זיינען, וועהרענד דער צייט וואָס דיא ביבעל איז געשריעבען געוואָרען, ערשיענען נאָך אנדערע אידישע ספרים ?

„איז דאָס אמת, אז דער תלמוד זאָגט, דאָס אין דיא מצוות פון תורת משה געפינט זיך גאָר קיין שכל ניט אָדער אורזאַכע, און ווען דאָס איז אַזוי, ווארום זאָלען דיא פעלקער מודה זיין, אַז מען דאַרף דאַנקען דיא אידען פאר זייער חכמה און פערשטאַנד ווען עס איז אין דעם קיין שכל ניטאָ ?

„איז דאָס א פאַקט, אַז דער תלמוד און דיא רבנים ערקלערען, דאס דיא מצוות פון תורת משה צווישען מענש און מענש, זיינען נאָר געזאָגט געוואָרען צווישען אידען און אידען און ניט אויף קיין אַנדערע?

„איז עס ערלויבט אַ אידען צו בעגעהען אַלע פערברעכענס געגען דעם ניט־אידען, איבערהויפט געגען קריסטען וואָס דער איד רעכענט פאַר זיינע שונאים?

„אויף וואָס איבערהויפט איז געגרינדעט געוואָרען דער תלמוד, וואָס איז זיין אינהאַלט, ווער האָט איהם פערפאַסט, אויף וואָס פיר אַ פלאַטץ און אין וועלכער שפּראַך?

„וועלכע זיינען דיא ווערק וואָס בעלאַנגען צום תלמוד, און אויב עס געפינען זיך נאָך ספרים וואָס אידען פערהייליגען וויא דעם תלמוד, ווער האָט זיי פערפאַסט, וואָס איז זייער אינהאַלט?

„געפינען זיך אין תלמוד אויך שכל'דיגע זאַכען, ווייל, לויט וויא מען בעהויפטעט, איז ער בלויז פול מיט נאַרישקייטען און לעגענדען געגען דעם געזונדען מענשענפערשטאַנד?

„וויא האָבען זיך ערלויבט דיא תלמודיסטען צוצולעגען און אראָב־צונעהמען פון דיא מצוות פון דער תורה, ביז דיא תורה זעהט היינט גאַנץ אַנדערש אויס, וועהרענד דיא תורה זאָגט בפירוש: „לא תוסיפו ולא תגרעו“?

„געפינען זיך נאָך פון דיא סעקטען פון בית שני אויך היינט?

„ווער זיינען דיא קראים (קאַראַאימען) און ווען האָבען זיי אָנגעפאַנגען צו עקזיסטירען?

„איז דאָס אמת, אַז דיא היינטיגע אידען בעלאַנגען צו דיא פרושים פון בית שני וואָס אונזער געזעצגעבער (יעזוס) האָט זיי פערדאמט פאַר זייערע בעטריגערייען און שלעכטע אויפפיהרונגען?

„וואָס טויגען אייך דיא טויזענדער דינים און סייגים וואָס דורך זיי פערברייננגט איהר אייער גאַנצע צייט, אייער לעבען און שטערט אייער אַרבייט, ווען זיינען זיי געמאַכט געוואָרען? ווער האָט פאַר אייך פערפאַסט דיא אונצעהליגע נאַרישע צערעמאָניען, וועלכע זעהען אויס וויא געטצענדיענסט?

„וואָס בעדייטעט דיא סעודה דיא אין דער נאַכט פון פסח, איהרע ווילדע צערעמאָניען, וואָס האָט געפיהרט אַז מען זאָל איך דערפאַר בעשולדיגען אין עסען קריסטען־בלוט?

„געפינען זיך ערגיץ אין אייערע ספרים אזעלכע ווערטער וואָס זאָלען ארויסרופען האַסס און פעראכטונג געגען קריסטענטהום, געגען קריסטוס׳ן און געגען זיינע אַפּאָסטאָלען?

„איז דאָס וואהר, אז לויט דעם תלמוד איז עס פערבאָטען פאַר אַ אידען צו לערנען פרעמדע שפּראכען, וויסענשאַפט, קונסט אָדער זיך בעשעפטיגען מיט ערד־אַרבייט?

„ווער האָט פערפאַסט דיא אידישע תפילות, זייערע ניגונים, וואָס איז זייער אינהאַלט, אויב זיי ענטהאַלטען שימפּפעריי׳ען געגען אַנדערע אמונות, וואָרום זיינען זיי אַזוי לאַנג, וואָרום אָהן אַ סיסטעם, און וואָרום איז ביי איך ניטאָ קיין אָרדנונג אין דיא שוהלען וועהרענד אייערע געבעטע?

„וואָס איז דאָס פאַר אַ ספר זוהר, ווער האָט איהם פערפאַסט, געפינען זיך דאָרט זאַכען געגען תלמוד, איז ער ווירקליך געניייגט צו דיא פונדאַמענטאַלע פּרינציפּען פון אַנדערע גלויבענס. געפינט זיך דאָרט און אין אַנדערע קבלה־ספרים עפּעס וועגען דער קריסטליכער דריי־איינציגקייט?

„וואָס איז דיא טהעאָלאָגישע און פּראקטישע קבלה, ווער האָט זיא אויסגעפונען און צו וועלכער צייט?

„וואָס איז דיא שכינה, קליפּות, שטן׳ס, סודות, כוונות, שמות און בעשווערונגען?

„איז עס וואהר, אז דער זוהר און דיא קבליסטען צייגען, אז תורת משה איז פול מיט אנדייטונגען און רמזים?

„איז דאָס אמת, אז דער גלויבען אין שבתי צבי הערשט נאָך היינט אויך און ער איז געגרינדעט אויף דעם זוהר און דיא קבלה?

„זיינען געווען אָדער זיינען אויך דאָ ביי אידען ריכטיגע בילדונגס־אַנשטאַלטען, האָבען זיי אַ וויסענשאַפטליכע ליטעראַטור, ווען יא, וואָס דענקען דיא מאססען דאַריבער?

„האָבען דיא אידען פּראַקטישע און גוטע איינריכטונגען צו העלפען

זייערע אָרימע לייט, זייערע קראַנקע און זייערע אָרימע סטודענטען?

„ווער זיינען דיא חסידים אין רוסלאנד, וואָס ווילען זיי, ווער האָט זיי געגרינדעט, צו וועלכער צייט און אין וועלכע פלעצער האַלטען זיי זיך אויף, אויב זיי האָבען בעזונדערע שוהלען, וויפיעלע סעקטען געפינען זיך צווישען זיי, און אויב עס זיינען קירצליך נאָך געוואָרען נייע סעקטען?

„איז דאָ נאָך עפּעס א האָפנונג צו רעפאָרמירען דאָס יודענטהום, ווען יא, וויא אַזוי?

„וואָס איז דער משיח אויף וועלכען אידען האָפען, איז דאָס אמת, אַז אידען דענקען צו בעהערשען דיא גאַנצע וועלט ווען משיח וועט קומען און אַנדערע וועלען ניט האָבען קיין חלק אין עולם הזה און עולם הבא?

„וויא קען מען אויפנעהמען אַ אידען אין אַ קריסטליכען פעראיין, וויא קען ער זיך פערשאַפען קריסטליכע פריינד, וויא קען מען איהם אַנפערטרויען אַ'ן אַמט, ווען ער דערוויטערט זיך פון דעם קריסט, ער בעקימערט זיך ניט אום דער טובה פון לאנד און דערפאַר ווילען פיעלע לענדער איהם ניט געבען דאָס בירגער־רעכט?"

קאפיטעל 10.

ווער עס האָט שטודירט דיא פראגען וואָס דער בילדונגס־מיניסטער האָט איהם געשטעלט, דער בעמערקט אין דעם צוויי וויכטיגע פונקטען: 1) אז ליוועו איז געווען בעקאנט מיט דעם רוס־סישען יודענטהום וויא עס איז דאמאלס אויפגעפאסט געוואָרען, און, 2) אז ער האָט געטהיילט דיא מיינונג פון דיא שונאים פון יודענטהום, און ער איז געווען זעהר נייגיערינ צו הערען וואָס יצחק בער לעווינזאָהן האָט דארויף צו ענטפערן.

מערקווירדיג איז אָבער, וואָס לעווינזאָהן אליין האָט אויך געהאט דיא זעלבע פראגען פאר זיינע אויגען און ער האָט אויף זיך גענומען דיא עובדא זיי צו פערענטפערן. זיין ערשטער שריט איז געווען אין זיין „תעודה בישראל“, וועלכער איז געשריעבען געוואָרען נאָך איידער ליוועו האָט געפרעגט דיא הארבע קשיות און לעווינזאָהן האָט פיעלע פון זיי פערענטפערט קודם דיא פראגען זיינען צו איהם געקומען אָפיציעל.

דאָס זעהען מיר אויך פון זיין ענטפער צום מיניסטער, וואו ער צייגט איהם אָן פיעלע תשובות אין „תעודה בישראל“. דאן צייגט ער איהם אויך אויף אנדערע ספרים, פון אידישע און קריסט־ליכע פערפאסערס, און אויף דעם רעסט, זאָגט ער, וועט ער פער־פאסען ספעציעלע ווערקע. דער „בית יהודה“ איז הויפּטזעכליך געווען דיא בעהאנדלונג פון אלע פראגען וואָס ליוועו האָט געשטעלט.

לעווינזאָהן האָט געוויזען אין זיין „בית יהודה“ א גרויסע געניטקייט אין דער אידישער געשיכטע בפרט און אין דער קריסט־ליכער ליטעראטור בכלל. ער איז אויך געווען טריי, וואהר און אויפריכטיג און צוגעגעבען פעהלערן, וועלכע זיינעןווירקליכע חסרונות וואָס ער אליין האָט געקעמפּפט זיי אויסצו־וואָרצלען; אָבער ער האָט קיין מאָל ניט פערגעסען מלמד זכות צו זיין אויף זיינע אונגליקליכע ברידער און בעוויזען, אז דיא חסרונות וואָס

זיי בעזיטצען זיינען ניט דערפאר ווייל אידען זיינען בטבע שלעכטע אָדער פערדאָרבענע מענשען, זאָנדערן, ווייל דאס טרויעריגע שיקזאל צווישען דיא נאציאָנען האָט זיי געטריעבען צו דיעזער שטופע. אין דערזעלבער צייט ווידער, האָט לעווינזאָהן בעהויפּטעט, דאָס אין פאל אידען זאָלען בעסער בעהאנדעלט ווערען וואָלטען דיעזע חסרונות געמוזט אוועקפאלען.

דאס תלמודישע יודענטהום, אין זיין ריינקייט און איינפאָכקייט, איז ביי איהם געשטאנען זעהר הויך און ערהאבען. אום דאָס צו פערטהיידיגען, און בעווייזען אז עס איז פערליימדעט געוואָרען ענטוועדער פון אונוויסענדע אָדער פון שלעכטע מענשען, איז געווען זיין הייליגסטער און העכסטער וואונש.

ער האָט פּרובירט דאָס צו טהאָן אין זיין „בית יהודה”, אבער ער האָט דאָרט קיין פּלאטץ ניט געהאט. דער פּראָגראם איז איהם געלעגען אין קאָפּ, נאָר אנשטאט עס זאָל בילדען א „תלמודישע אפּאָלאָגיע”, איז דאָס ארויסגעקומען א „יודענטהום אפּאָלאָגיע”, וואו ער האָט געצייגט דעם געשיכטליכען פּאָרטשריט פון דעם יודענטהום, זיינע ענטוויקלונגען אונטער דיא פערשיעדענע פעריאָדען, דעם פאל און וואקסען לויט אומשטענדען, און דיא פאָרמע וואָס עס האָט אָנגענומען אונטער דיא אונצעהליגע צוטרעפונגען מיט דיא אידען.

דאָס גאנצע ווערק „בית יהודה” אָטהעמט מיט א ריינעם אידישען גייסט און ווארפט צום ערשטען מאָל, א מילדען און ווארימען ליכט־שטראהל אויף דער יודענטהום׳ס געשיכטע פון א וויסענשאפטליכען שטאנדפּונקט.

ביז דאמאלס, דאָס הייסט, ביז דער „בית יהודה” איז ערשינען, איז נאָך יצחק בער לעווינזאָהן געשטאנען אין א צווייפעלהאפטער לאגע ביי דיא פרומע אידישע געלעהרטע. זיי האָבען איהם גערעכענט פאר א ווילדען רעפאָרמאטאָר, פאר א צושטערער און פאר איינעם וואָס קימערט זיך ניט פיעל וועגען דיא הייליגע קבלות פון א פאָלק. אין „בית יהודה” האָבען זיי איהם אָבער שוין בעסער פערשטאנען: ער האָט זיי פאָרגעשטעלט דאָס יודענ־

טהום אלס א פּרעכטיגען גאָרטען מיט געטטליכע בלומען, אבער ער האָט זיי אויך אָנגעצייגט דיא דערנער וואָס זיינען דאָרט אויסגעוואקסען און איהם פערוואנדעלט אין א ווילדערנים.

דער ערשטער פון דער פרומער געלעהרטער אידישער קלאסע וואָס האָט זיך אָבגערופען אויף דיעזער ערשיינונג, איז געוועזן ר׳ מתתיהו שטראשון פון ווילנא, וועלכער האָט געשריעבען צום פּערפאסער א בריעף אין יאָהר 1838 און איהם געלויבט און געדאנקט פאר זיין גראָסארטיגער ארבייט.

נאָך איהם האָבען געפאָלגט אנדערע פרומע געלעהרטע און רבנים און אויסגעדריקט זייער טיעפסטע דאנקבארקייט צו לעווינזאָהנען פאר זיין יודענטהום אפּאָלאָגיע אין „בית יהודה“.

דיעזע אנערקענונג האָט איהם געגעבען מעהר מוטה ווייטער צו ארבייטען און ער האָט אָנגעהויבען איינצוזעהען, אז זיין הויפּט־פּפליכט איז נאָך ניט ערפיללט. אמת, אין „תעודה בישראל“ האָט ער געלאָזען הערען דעם טראָמפּעט צו דער געטטין פון אויפ־קלערונג און ליכט; אין „אפס דמים“ האָט ער פערטהיידיגט זיין פאָלק געגען א׳ן אונגערעכטער בעשולדיגונג, און אין „בית יהודה“ האָט ער געוויעזען דיא שעהנהייט פון ריינעם יודענטהום. אָבער וואָס האָט ער געטהאָן צו דיא פראגען וועגען דעם תלמוד וואָס ליוועץ האָט איהם געשטעלט? וואָס האָט ער געענטפערט אויף דיא אונצעהליגע בעשולדיגונגען געגען דיא תלמודיסטען? וואו איז זיין תשובה צו דיעזע, וועלכע האָבען אויסגעטראכט אלערליי בלבולים געגען א ווערק וואָס זיי האָבען ניט פערשטאַנען און בעגריפען?

לעווינזאָהן האָט געזעהען, אז דיזען ענטפער איז ער שולדיג געבליעבען.

דער תלמוד, לויט לעווינזאָהן׳ס אויפפאסונג, איז א ווערק וואָס מוז טיכטיג שטודירט ווערען, און עס דויערט יאָהרען, פיעלע יאָהרען, ביז מען ערגרינדעט זיין ציעל, זיין גייסט און זיינע שטרעבונגען. דאָס אלעס ערפאָרדערט א וויסענשאַפטליכע און לאָגישע אבהאנדלונג אין א בעזאָנדערעס ווערק.

לעווינזאָהן האָט געפּאסט דעם בעשלוס אָנצופאנגען דיעזע ריעזינע ארבייט, אָבער עס איז נאָך ביי איהם ניט געווען קלאָר אין קאָפּ אויף וועלכער ארט ער זאָל דאָס שאפען. שפּעטער, האָט ער געקריעגען א זעלטענע געלעגנהייט וואָס האָט ארויסגערופען זיין מאָנומענטאלעס ווערק „זרובבל“, וואו לעווינזאָהן האָט איינמאָל פּאר אלע מאָל געוויעזען ווער און וואס דער תלמוד איז.

אין זיינע לעהרע שטונדען, ווען לעווענזאָהן איז ניט געווען שטארק בעשעפטיגט מיט זיינע ליטעראַרישע ארבייטען, פלעגט ער צייטענווייז שרייבען פערזען. עס איז וואהר, קיין שטארקע פּאָעזיע געפינט זיך ניט אין זיי, דערפאר אָבער זיינען זיי שארף און זעהר געדאנקענרייך. אויף דער אידעע, דאָס אביסעלע פילאָזאָפיע פער׳שיכור׳ט און שאדעט דעם מענשען, און פיעל דענקען און שטודירען פילאָזאָפיע ניכטערט אוים, האָט ער אָנגעשריעבען פאָלגענדע מייסטערהאפטע פערזען :

אוהב דעת פנה אלי ואורך,
עין החכמה אם מצאת, שתה דיך,
או על תטעם מאומה, שטה מהמבוע,
מעט כי תשתה תחוג כשכור ותנוע,
כל ימיך תתנהג בשגעון ובעורון,
אך אם תרבה שתות, וסר ממך השכרון.

אין אזעלכע צייטען איז ער אויך געווען זעהר פרוכטבאר אין זיין פּריוואט קאָררעספּאָנדענץ, געשריעבען קורצע אבהאנדלונגען אין אידיש און געארבייט אין פילאָלאָגישע ווערקע פיר דער העברעאישער ליטעראטור. זיין הויפּט־ארבייט איז ביי איהם געווען דיא פּאָלעמישע ליטעראטור, וואו ער האָט געזוכט אימער צו טרעפען צוויי ציעלען : 1) פערטהיידיגען דאָס יודענטהום געגען זיינע פערלוימדער, און, 2) אויפקלערען און בעלעהרען אידען איבער דיא וואהרע פרינציפּען פון זייער רעליגיאָן.

קאפיטעל 11.

וואס מעהר מיר קוקען אריין אין לעבען פון יצחק בער לעווינ־זאהן, אלץ מעהר געפינען מיר אויס זיין עדעלען און אויפריכטיגען כאראקטער, זוכענדיג אימער צו בויען זיינע טהעאריען און לעהרען אויף שכל מעהר וויא אויף גלויבען.

עס וועט אינטערעסאנט זיין דא איבערצוגעבען א בריעף געשריעבען צו איינעם פון זיינע פריינד רי"ש אין יאהר 1840. דער בריעף האט צוויי וויכטיגע פונקטען: דער ערשטער איז וועגען אבלעגען שבת אויף זונטאג, און דער צווייטער איז וועגען ליטערא־רישע ארבייטען. מיר קענען פון ביידע צוזאמען פיעל לערנען, און מיר געבען דא א געטרייע איבערזעצונג:

„און וועגען דעם רב וואס דו דערצעהלסט מיר, אז ער איז אויך מסכים אבצולעגען שבת אויף זונטאג, זאג איך דיר, אז וועה איז צו דיא מענשען וואס יאגען זיך נאך פריעדען, פריינדשאפט און ברידערשאפט מיט זייערע שכנים, דיא איינוואהנער פון לאנד, און ווילען דערפאר צושטערען גאט'ס בונד, און וועה צו דעם רב, דעם אלטען און גרויען זינדער, וועלכער האלט נאך אימער אויסגעשטרעקט דיא האנד צו צושטערען, צוברעכען און אומווארפען דיא פונדאמענטען פון דער תורה. דאס וואס זיי טראכטען וועט קיינמאל ניט זיין. איך האב עס שוין געזאגט דיעזער סעקטע וועלכע איז ער־שיענען פאר מיר און גע'טענה'ט אז מען דארף איבערבייטען דעם שבת אויף זונטאג: מה דאך, האב איך זיי דערצעהלט, איהר ווילט צושטערען דעם שבת וואס איז געגעבען געווארען פון גאט, וויא וועט איהר נאך בעהאנדלען דעם זונטאג וואס איהר נעהמט זיך אליין? אויף אזא אופן וועט אי שבת אי זונטאג ביי אייך גאר קיין ווערטה האבען; שבת וועט איהר זיך פיהרען וויא דיא גוים און זונטאג וויא דיא אידען.

„און וואָס דו פרעגסט מיך וועגען דיין ספר וואָס דוא האָסט מיר געשיקט, ראטה איך דיך, דו זאָלסט איהם ניט דרוקען אזוי גיך. קוק איהם איבער נאָך אמאָל און נאָך אמאָל, און וואָס מעהר ער וועט בלייבען ביי דיר אין מאנו־סקריפט וועט ער אלץ מעהר גערייניגט ווערען פון פעהלערן. געלויבט איז גאָט וואָס ער האָט מיך געמאכט פאר א׳ן עני ואביון, דערפאר קען איך ניט באלד דרוקען מיינע ספרים וויא זיי ווערען פערטיג. עס מוז דויערן א היבשע צייט ביז זיי ערשיינען, דערווייל האלט איך זיי אין איין פערבעסערן. ווען איך וואָלט חלילה געווען א׳ן עושר און געקענט באלד דרוקען אלעס וואָס איך שרייב, וואָלטען מיינע ספרים ארויסגעקומען פול מיט פעהלערן, פונקט וויא עס איז מיט דעם געלעהרטען יש״ר וועלכער איז רייך און דרוקט באלד וויא ער שרייבט, דערפאר קומען ארויס זיינע ווערקע זעהר שלעכט. און אויף מיינע ספרים און נאָך אנדערע אזעלכע איז געזאָגט געוואָרען: הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה.“

דער ערשטער טהייל פון דעם בריעף טראָגט מיט זיך א גרויסע וויכטיגקייט. ער פערצייכענט פאר אונז יענע פעריאָדע אין רוס־לאנד ווען דער רעפאָרמאטאָרישער גייסט פון דייטשלאנד האָט זיך ארייגגעכאפּט אויך צווישען דיא רוסישע אידען און דיא זאָ־גענאנטע רעפאָרמאטאָרס האָבען גערעכענט, אז זיי וועלען קענען זעהר לייכט צוציהען לעווינזאָהן׳ען אויף זייער זייט.

אָבער זיי האָבען געהאט אין איהם א טעות. לעווינזאָהן, מעהר וויא יעדער איינער, האָט געוואוסט, אז רעפאָרמירען דאס יודענ־טהום הייסט ניט צו בעריהרען און צושטערען דיא גרונד־פּרינציפּען פון דיעזער רעליגיאָן. אין גענענטהייל, דיא גרונדפרינציפּען האָט מען נאָך בעדארפט מעהר בעפעסטיגען, נאָר דיא רעפאָרמאציאָן האָט געמוזט אָנפאנגען אין דיא אונערטרעגליכע לאסטען וואָס דיא קבליסטען און גלאט רבנים האָבען ארויפגעלעגט אויף דעם אָרימען פאָלק און דאָס האָט אין עצם גאָר ניט צו טהאָן געהאט מיט דעם יודענטהום.

לעווינזאָהן האָט געוואָלט ליכט און אויפקלערונג; ער האָט געוואָלט מען זאָל אויסרייסען דיא פרעמדע דערנער, נאָר דיא וואָרצלען פון יודענטהום האָט מען ניט געטאָרט טשעפּען.

עס איז אויך געווען צו יענער צייט, ווען זיין ערשטע אידעע פון „תעודה בישראל" וועגען קינדער־ערציהונג און קינדער־אונטערריכט, האָט איהם וויעדער אָנגעהויבען צו בעשעפטיגען. ער האָט געארבייט מיט אַלע מעגליכקייטען אריינצובריינגען א סיסטעמאטישען לימוד אין דיא אידישע שולען. ווען דיא רוסישע רעגיערונג האָט זיך ערקלערט בערייט צו העלפען גרינדען אזעלכע שולען, איז לעווינזאָהן שטארק בעגייסטערט געוואָרען און געארבייט מיט אַלע מעגליכקייטען דאפיר, ער האָט אויך געהאט א'ן אויג אויף ראבינער־שולען, וואו א אידישער רב זאָל לערנען תורה און חכמה צוזאמען און זאָל דאן ווערען א אידישער פערטרעטער וואָס זאָל ווערטה האָבען צו רעפּרעזענטירען דאָס יודענטהום.

אָבער דיא פינסטערנים אין אידישען לאגער איז געווען פיעל גרעדיכטער וויא לעווינזאָהן האָט זיך פאָרגעשטעלט, און זיינע ליכטשטראהלען האָבען דאָס ניט געקענט דורכדרינגען.

דיא מאכט פון דעם פאנאטיזמוס האָט אַלעס געשטערט, און דערזועלבער לעווינזאָהן וואָס - האָט געקעמפּפט פאר'ן שבת און פאר אלע גרונד־פּרינציפּען פון יודענטהום, איז בעשולדיגט געוואָרען אין אפּיקורסות און אפילו אין אטהעאיזמוס.

אין דעמזעלבען יאָהר 1840, ווען לעווינזאָהן האָט זיך אָנגעהויבען פאָרצובערייטען פיר נייע ארבייטען, האָט ער ערהאלטען דיא נאכריכט, אז זיין בעסטער פריינד, דער גרויסער אידישער געלעהרטער, ר' נחמן קראָכמאל, דער מחבר פון „מורה נבוכי הזמן", איז געשטאָרבען אין זיין 56טען לעבענס־יאָהר. דאָס האָט אזוי בעטריעבט דעם פערעהרער פון קראָכמאל'ן, אז ביז צום ענדע פון יאָהר זעהען מיר לעוונזאָהן'ען כמעט אָהנמעכטיג אין אלעס וואָס איז פאָרגעקומען ארום איהם.

לעווינזאָהן האָט זיך ניט געשראָקען פאר'ן טויט, אָבער ער

האָט זיך גאָר ניט געקענט צוגעוועהנען צו דער אידעע, אז רנ״ק איז אזוי יונג אָבגעשטאָרבען און מיט איהם האָט דאָס יודענטהום, דיא ליטעראטור און דיא פילאָזאָפיע אזוי פיעל פערלוירען.

אלעס וואָס מיר בעמערקען פון איהם אין דיעזען יאָהר, איז געוועזן דיא אונגעוועהנליכע אויפרעגונג און ערביטערונג געגען זיינע קריטיקער. אנשטאט פון זיי אָבצולאכען, וויא זיין טבע איז געוועזן, האָט ער געזוכט זיי צו טרעפען און בעליידיגען. לעווינזאָהן האָט אפילו געהאט פאָלקאָם רעכט, אָבער פאר איהם האָט ניט געפאסט צו פערליערען זיין געדולד. אבער מיר קענען דאָס צושרייבען צו זיין טרויער איבער דעם טויט פון רנ״ק.

קאפיטעל 12.

אין „תעודה בישראל“ בעקלאגט זיך לעווינזאהן זעהר פיעל אויף דיא אידישע מחברים און זייער סטיל אין שרייבען. ער האט פאר זיך געזעהען צוויי קלאסען: דיא ערסטע, וועלכע האט געשריעבען אין גמרא שפראך און נאך אונטערגעמישט מיט ווערטער פון דיא תרגומים און פיוטים; און דיא צווייטען, דיא פוריסטען, וועלכע האבען געשריעבען ריינע ביבלישע העברעאיש. לויט לעווינזאהן'ס מיינונג האבעןביידע ניט געטויגט: דיא ערשטע זיינען גלאט אונפערשטענדליך און היטען קיינע רעגעלן פון סטיליסטיק, און דיא צווייטע זיינען נאר פאר ביבעל־שטודענטען; דערצו נאך אפפערן דיא לעצטע פיעלע מאל דעם געדאנק צוליעב דער שפראך. סיי־ווי־סיי שטעהען ביידערליי שרייבער ווייט פון וועלטליכער ליטעראטור, און עס איז אונמעגליך זיי צו איבערזעטצען אין אנדערע לשונות וויא מען טהוט אין אנדערע ליטעראטורען.

לעווינזאהן האט דערפאר געוועהלט א לייכטען סטיל אין זיין שרייבען — אזוי לייכט, אז מען קען איהם איבערגעבען אין אירגענד א שפראך. זיין „אפס דמים“ בעוויזט איבערהויפט, אז לעווינזאהן האט געשריעבען גוטע העברעאיש אין א פאלשטענדיגען מאדערנעם גייסט, ווייל דיא איבערזעצונג איז ארויס אין ענגליש, דייטש און רוסיש זעהר איינפאך און קלינגט איבעראל וויא א'ן אריגינאל.

לעווינזאהנען איז אלזא זעהר פיעל געלעגען דאראן אויף אום דער שפראך און סטיל פון דער העברעאישער ליטעראטור, און, ווען ער האט צייט געהאט, האט ער געארבייט אין דעם.

ווען דער „תעודה בישראל“ איז פערטיג געווארען, האט ער אויפגעשריבען א קליינעם חיבור מיט דעם נאמען „ימין צדקי“, אלס א'ן ענטפער צו ליווען'ס פראגען איבער דעם תלמוד. אבער דאס איז געוועזן זעהר ווייט פון פאלקאמענהייט, און עס האט שפעטער

בלויז גערדיענט אלס א ווינקעלשטיין צו זיין גרויסען חבור „זרובבל“. דערוויל האָט ער אָנגעהויבען צו פערפערטיגען זיין „שרשי לבנון“.

עס איז קיין צווייפעל, אז לעווינזאָהן האָט דערפון געוואָלט מאכען א גרויסע פילאָלאָגישע ביבלישע ענציקלאָפּעדיע און דאָס פערמישען פיעל אָדער וויניג אויך מיט דעם תלמוד און מדרשים. אבער ער האָט איינגעזעהען, אז ערשטענס האָט ער קיין צייט ניט פיר אזא ריעזיגע אונטערנעהמונג און צווייטענס — זיין אלטעס אונגליק — פעהלען איהם ביכער צו שאפען דעם מאטעריאל פאר אזא ווערק. ער האָט אלזאָ מקצר געווען און געשאפען א קורצע אבער זעהר וויכטיגע אבהאנדלונג.

דער „שרשי לבנון“ איז א קליינעס ענציקלאָפּעדיש־פילאָלאָגי־שעס ווערטער־בוך אויסגעשטעלט נאָך׳ן אלף־בית, אבער לעווינזאָהן האָט דאָ געוויעזען, אז ער איז אויך א גרויסער בקי אין דיא אָריענטאלישע שפראכען וועלכע זיינען פערוואנדט מיט העברעאיש. ער האָט ערקלערט יעדעס וואָרט מיט זיין אבשטאמונג און פער־וואנדשאפט און אימער געזוכט דאָס צו פערגלייכען מיט דער שפּראך פון דיא תרגומים, תלמוד און מדרשים.

עס איז קיין צווייפעל, אז לעווינזאָהן וואָלט געשאפען א פיעל בעסערעס ווערק אויף דיעזען פעלד, ווען ער וואָלט דאפיר אָב־געגעבען מעהר צייט און געהאט גענוג ביכער צו הילף. וויא דיא זאך איז, האָט ער יעדענפאלס דערמיט א גרויסע טובה געטהאָן דער מאָדערנער העברעאישער שרייב־קונסט.

צו דיזעס ווערק, אלס א צווייטער טהייל (אָבוואָהל דאָס האָט קיין שייכות ניט.) געפינט זיך דער „בית האוצר“. דאָ זעהען מיר לעווענזאָהן׳ס שטרעבונג בעקאנט צו מאכען אידען מיט אלעם מעגליכע פון דיא אומות העולם כדי זיי זאָלען בעסער קענען זייער אייגענע אמונה און ליטעראטור. אין „בית האוצר“ געפינען זיך פערשידענע אבהאנדלונגען, וויא, צום ביישפּיעל: „דיא וועלט־שעפּפונג לויט דיא פערזער“; „הויפּט־פּונקטען פון דער פּערזישער געשיכטע“; „דיא וועלט־שעפּפונג לויט דיא באניאנען“; געשיכטע פון דער מיטהאָלאָגיע וואָס איז נוגע בעסער צו פערשטעהן תנ״ך;

דיא איבערזעצונג פון יאָזעפוס „געגען אפּיאָן“ מיט א פאָררעדע און בעמערקונגען; „אבהאנדלונג איבער דעם זוהר“; א בריעף וועגען קינדער־ערציהונג און זייער לערנען; א. ז. וו.

צום שלום האָט ער נאָך מאנכע תוספות צו זיין „בית יהודה“.

עס איז מערקווירדיג, דאָס לעווינזאָהן מיט אלע זיינע שריפ־טען וואָס ער האָט געשאפען, האָט ער געהאט נאָר איין ציעל: אויפצוקלערען און צו בעלעהרען.

לעווינזאָהן האָט ניט גערוהט; קראנק, שוואך און עלענד וויא ער איז געווען, האָט ער ניט אויפגעהערט צו ארבייטען. דיא אינ־טעלליגענטע וועלט האָט פון איהם הנאה געהאט, פון איבעראל האָבען קהילות זיך געווענדעט צו איהם נאָך עצות און מיט בקשות און ער האָט ערפיללט יעדענס וואונש.

אבער וואו נעהמט דער אונגליקליכער צום לעבען? וויא לעבט ער? דיעזע פראגע האָט זיך דאָס אידישע פאָלק נאָך אליין ניט געשטעלט.

עס איז געווען אין יאָהר 1846, ווען מיר הערען דעם הערצ־רייסענדסדען קרעכץ זיך ארויסרייסענדיג פון דעם געלעהרטען׳ס ברוסט. עס איז קיין ספק אז ער האָט וואהרשיינליך אלעם מעגליכע אנגעווענדעט זיינע אייגענע ברידער זאָלען איהם העלפען. און וואָס האָט ער בעדארפט? א קלייניגקייט, נאָר אויך דאָס האָט איהם קיינער ניט געוואָלט געבען.

לויבען זיין ארבייט, האָבען זיינע פערעהרער — דארונטער עשירים און גבירים — ניט געזשאלעוועט, נאָר ווען עס איז געקומען וועגען ביישטייערן צו זיינע הצטרכות, האָט זיך יעדער צוריק־געצויגען.

אין זיין גרעסטער פערצווייפלונג האָט דאמאלס לעווינזאָהן געשריעבען א בריעף צו מיניסטער דעם אינגערן און איהם אויפ־מערקזאם געמאכט, אז ער האָט אָבגעשריעבען 17 ספרים, מיט דעם צוועק צו בילדען אידען, לויט וויא עס איז דאמאלס געווען דער וואונש פון דער רוסישער רעגיערונג. ער האָט אויך פערפאסט א שיר צו דער חתונה פון צאר אלעקסאנדער דעם צווייטען מיט

צארינא מאריא אלעקסאנדראָוונא; דיעזער שיר איז געזונגען געוואָרען אין דער שוהל פון ברעסט ליטוואָסק (בריסק דליטאָ) אין אבענד פון דער חתונה. אין דערזעלבער צייט האָט ער אויפמערקזאם געמאכט דעם מיניסטער, אז ער איז זעהר אָרעם, אָז ער איז קראנק און ליידענד, און דערפאר בעט ער דיא רעגיערונג זיא זאָל איהם אונטערשטיצען אום ער זאָל קענען ווייטער ארבייטען און פערעפענטליכען זיינע ספרים.

פון א בריעף אין לעווינזאָהן'ס כתבים ערפאהרען מיר, אז דיעזע ווענדונג צום מיניסטער האָט שטארק פערדראָסען זיינע פריינדע און זיי האָבען איהם געמאכט פאָרווירפע. עס שיינט אבער אויך, אז קיינער האָט זיך פון דעסטוועגען ניט אָבגערופען איהם צו העלפען.

אָט דאָס איז לעווינזאָהן'ס בריעף צו זיינעם א פריינד פון פאָרווירפע:

„וואָס דען ווילסטו זאָל איך טהאָן ווען קיינער העלפט מיר ניט? עס איז מיר אונמעגליך אליין צו דרוקען מיינע ספרים, און איך האָב שוין אפילו קיין כח ניט צו מאכען פלענער איך זאָל ווען־עס־איז דערגרייכען מיין ציעל. איך בין קראנק, שוואך, און אָפטמאָל קען איך מעהר גאָר ניט דענקען. אָט זיץ איך וויא געלעהמט אין גוף און נשמה. איך האָב געזעהן מיין צושטאנד, אז איך בין אלט, אָהן כוחות און וויים ניט ווען איך וועל שטארבען, און דאָ בין איך איינער אליין אין קרעמניץ וויא א בוים אין מדבר. מיין גאנצע נאָהענטע און קליינע משפחה געפינט זיך אין אָדעס. דערפאר האָב איך געשריעבען צו מיין ברודער'ס זוהן, ר' יעקב ישראל לעווינזאָהן, אין אָדעס און איך האָב איהם געשיקט א צוואה. איך בין בערייט איהם צו שיקען א קעסטעל מיט מיינע געשריעבענע ספרים, טאָמער וועט זיי דאָרט אימיצער זעהן און דרוקען. ווען זיי זאָלען דאָ פערבלייבען אין קרעמניץ נאָך מיין טויט, וועלען זיי נאָך מיין טויט חלילה פערלוירען געהען, און איך האָב געארבייט אזוי שווער און ביטער טאָג און נאכט,

ניט הנאה געהאט פון קיין שום תענוג אויף דער וועלט, געזעסען טאָג אזוי נאכט פערשפּארט איינער אליין און נאָר געארבייט און געארבייט".

וויא עס שיינט, האָט דער אינלענדישער מיניסטער אויפמערקזאם געמאכט דעם וואָהלינער גובערנאטאָר איבער לעווינזאָהנען און דיעזער האָט געמאכט א'ן אונטערזוכונג. עס איז ניט בעקאנט גענוי אויב דער גובערנאטאָר האָט עפּעס געטהאָן פאר איהם, עס ווייזט אָבער אויס אז לעווינזאָהן האָט ווייטער וועניגער געליטען. דער גובערנאטאָר האָט אויך .אויפמערקזאם געמאכט מעהרערע מענשען איבער לעווינזאָהנען, זיי דערצעהלט, אז ער איז א גרויסער געלעהרטער, אבער ער איז זעהר קראנק און אָרעם און ער פערדיענט מען זאָל איהם העלפען.

אויף וויא ווייט ער איז דאמאלס געהאָלפען געוואָרען, שיינט עס, אז דיא הילף איז ניט געקומען דירעקט פון זיינע ברידער, פאר וועלכע ער האָט זיך מפקיר געווען.

קאַפּיטעל 13.

יצחק בער לעווינזאָהן דערצעהלט אין איינער פון זיינע שריפּ־טען, דאָס אין א נאכט, ליגענדיג אויף זיין בעט, עלענד און קראנק וויא געוועהנליך, בעדיענט בלויז פון זיין אָרימע שוועסטער פייגע, האָט זיך געעפּענט דיא טהיר און עס איז אריינגעקומען א הויכער מיליטערישער בעאמטער, שטארק בעזויפען, וועלכער האָט פּער־לאנגט מיט א פלוך, מען זאָל איהם געבען שנאַפּס.

לעווינזאָהן האָט איהם ערקלעהרט, אז ער האָט געמוזט מאכען א טעות, מיינענדיג, אז דאָרט איז א קרעטשמע, וועהרענד אין דער קליינער הייזקע וואָהנען בלויז אָרימע מענשען. דער בעזוכער האָט נאָך מעהר געפלוכט און, וויא עס שיינט, האָט ער געוואָלט שלאָגען לעווינזאָהנען מיט אלע אין הויז. דער קראנקער געלעהר־טער האָט אויסגעשטרעקט זיין האנד און ארויסגענומען פון א קעסטעל א בריעף. דאָס איז געווען צאר ניקאָלאי׳ס בריעף אייגענ־הענדיג געשריעבען צו לעווינזאָהנען. דאָס האָט ער געוויזען דעם הויכען אָפיציער.

וויא א כישוף האָט דער בריעף געווירקט און דער אָפיציער האָט זיך באלד אויסגעניכטערט. ער האָט אָנגעהויבען צו ציטערען און בעטען אום פערצייהונג. דאן, ניט רעדענדיג מעהר א וואָרט, האָט ער שנעל פערלאָזען לעווענזאָהן׳ס וואָהנונג. אויף׳ן אנדער׳ן טאָג, האָט לעווינזאָהן ערהאלטען פון דעם אָפיציער א בריעף מיט א׳ן ענטשולדיגונג.

עס שיינט, אז דער אָפיציער האָט ניט נאָר געטראָגען א הויכען ראנג, זאָנדערן ער האָט אויך בעלאנגט צו א יחוס׳דיגער משפחה. לעווינזאָהן האָט קיינעם ניט דערצעהלט ווער ער איז געווען. מיט א קורצע צייט שפּעטער, האָבען גנבים איינגעבראָכען אין לעווינ־זאָהן׳ס הויז, און ניט האָבענדיג וואָס צו נעהמען, האָבען זיי

צוגענומען דאָס קעסטעל מיט דיא בריעף וואו עס האָט זיך געפונען דעם צאַר׳ס שרייבען.

לעווינזאָהן׳ס בריעף, וויא מיר האָבען בעמערקט אין לעצטען קאפּיטעל, צום מיניסטער דעם אינערן, האָט ארויסגערופען א פרישע אינטערעסע ביי דער רוסישער רעגיערונג, און דערפאר, ווען מען האָט בעשטימט צו מאכען א׳ן אסיפה אין סט. פּעטערסבורג וועגען אידישע אנגעלעגענהייטען, איז לעווינזאָהן געוועזן איינער פון דיא הויפּט געלאדענע.

אָבער, דיא אַלטע געשיכטע, ניט האָבענדיג קיין געלד אויף דער הוצאה, האָט עס אויסגעזעהען, אז ער וועט ניט פאָהרען. ער האָט דאריבער, וויא עס שיינט, געשריעבען צו דר. ראובן קאלישער פון זשיטאָמיר, און דיעזער האָט איהם באלד געענטפערט, אז דיא רעגיערונג האָט בעשלאָסען איהם ניט נאָר צו געבען געלד אויף דער הוצאה, זאָנדערן אויך א היבשע סומע געלד צו בעצאָהלען זיינע חובות און פיללייכט אויך אויף צו דרוקען זיינע ווערקע פון כתב־יד. דר. קאלישער האָט איהם דאָס מיטגעטהיילט אין נאָמען פון דעם דירעקטאָר פון דער אסיפה, וועלבער האָט איהם געהייסען אזוי שרייבען צו לעווינזאָהנען. אין דער זעלבער צייט שרייבט איהם דר. קאלישער, אז ער וואָלט שוין געמעגט פערלאָזען קרעמניץ און קומען זיך בעזעצען אין זשיטאָמיר, א שטאדט וואו מען וואָלט בעסער געוואוסט אנצוערקענען זיין ווערטה.

וואָס לעווינזאָהן האָט געענטפערט אויף׳ן לעצטען פאָרשלאג, איז אונז אונבעקאנט. נאָר אין דערזעלבער צייט געפינען מיר נאָך א בריעף, דאטירט: סט. פּעטערסבורג, תר״ז, (1847) פון ה׳ אריה ליב מאנדעלשטאם, וועלבער שרייבט צו איהם פאָלגענדעס:

„נאכדעם וויא איך האָב דיר אזוי לאנג ניט געענפערט, קום איך דיך ערפרייען מיט צוויי בשורות, ערשטענס, אז דער מיניסטער האָט דיך ערנאנט צו זיין דער פערהערער און אויס־פראָבירער פון דיא לעהרערס וואָס ווילען אויפגענומען ווערען אין דיא אידישע שולען, און דאָס איז, וויא דו ווייסט, א ריינע און לייכטע ארבייט, וואָס וועט דיר ניט פיעל אנשטרענגען,

און דערפאר וועט דיר דיא רעגיערונג בעצאָהלען. צווייטענס, האָט מיך דער מיניסטער בעאויפטראגט, דיך דאָ אויפצוהאלטען צוויי אָדער דריי חדשים, אויב דיין געזונדהייט וועט עס ערלויבען, און אזוי שנעל וויא דו וועסט מיר ענטפערן, וועט דער מיניסטער שרייבען נאָך קיעוו מען זאָל דיר פון דאָרט געבען 150 רובעל אויף דער הוצאה, און דאָס איבריגע וועלען מיר שוין דאָ בעזאָרגען. איך בעט דיך, פריינד, קום און וואַרט ניט. און ווען דיין שוואכע געזונדהייט ערלויבט דיר עס ניט, דאן זאָלסטו ניט פערגעסען, אז דיא גרעסטע מענער שטעלען איין זייער לעבען אין מלחמה פאר זייער פאטערלאנד און פאר זייער פאָלק. נאָר אויב דו שרעקסט זיך צו ערשיינען פאר גרויסע הערען, ווייל דיין מויל רעדט ניט אזוי שעהן וויא דיין פעדער שרייבט, זאָלסטו ניט פערגעסען אז משה רבינו איז אויך געוועזען א כבד פה און ער האָט געפונען א ברודער וואָס האָט פאר איהם גערעדט. וואָס עס איז נוגע דיין קראנקהייט, זאָלסטו וויסען ,אז איך און אלע אנדערע מיט מיר, ווייסען גאנץ גוט וויא גרויס עס איז משמש צו זיין תלמידי חכמים. פערגעס ניט וויפיעל טובות עס קען ארויסקומען פאר אונז אידען, ווען דו וועסט מיטטהיילען זאכען מיט׳ן מויל וואָס מען קען מיט דער פעדער ניט שרייבען. דיין ערשיינען, איבערהויפט, אין בילדונגס־מיניסטעריום, וועט געוויס מאכען א גרויסע ווירקונג. קיין זאך זאָל דיך ניט אָבהאלטען. שרייב אז דו קומסט״.

לעווינזאָהן איז געפאָהרען. ליידער טהיילען אונז ניט מיט דיא ביאָגראפען גאנץ גענוי דעם רעזולטאט מיט דיא וויכטיגע איינצעלהייטען פון דעם בעזוך. אלעס וואָס מיר ווייסען איז, אז דער בילדונגס־מיניסטער, אוואראָוו, האָט אויף איהם געמאכט זעהר א גוטען איינדרוק און ער האָט צו איהם געשריעבען פאָלגענדע פערזען:

על שמש החכמה סך עב נורא,
ויצו אל, ויקם מושיע ורב;

כמעט נשבה רוחו, והיתה אורה,
ויקרא העם : „עבר־עב ! עבר־עב !“

מיר בעמערקען, אז פון יענער צייט אָן, איז לעווינזאָהן׳ס לאגע עטוואָס פערבעסערט געוואָרען. קוקענדיג דארויף וואָס די רעגיערונג האָט איהם גענומען אונטער איהר שוטץ, האָבען זיך שוין די אידישע גבירים געשעהמט צו שטעהען פון וויטען און ניט העלפען זייער גרויסען געלעהרטען מאן.

קאפיטעל 14.

מיר געהען יעצט איבער צום וויכטיגסטען טהייל אין לעווינזאָהן'ס ליטעראַרישעס לעבען, דאָס הייסט, צו דער צייט, ווען ער האָט זיך גענומען צו דער ארבייט צו פערפאַסען דעם „זרובבל".

אין ענגלאַנד האָט געלעבט א גרויסער קריסטליכער געלעהרטער מיט'ן נאָמען דר. מעקאָל. דיעזער געלעהרטער איז געווען א קינד פון יענע קריסטען וואָס האָבען געגלויבט, אז זייער גאַנצעס גליק הייננט אָב פון דעם, אז זיי זאָלען איינמאָל פאַר אַלעמאָל איבערציייגען דיא אידען, אז זיי האָבען געמאַכט א טעות דערמיט וואָס זיי האָבען ניט אָנערקענט יעזוס'ן אלס זייער משיח.

וואָס איז אָבער צו טהאָן אום צו דערגרייכען צום ציעל? דער איינציגער אבן־נגף, אָדער שטערונג, דערצו, האָבען זיי געזעהען אין דעם תלמוד אָדער אין דעם רבינישען יודענטהום. אום דורכצופיהרען וואָס זיי ווילען האָט מען אַלזאָ בעדאַרפט איבערצייגען דיא אידען אַליין, אז דער תלמוד און דאָס רבנישע יודענטהום זיינען געגען תורת משה און דיא נביאים.

מעקאָל'ס גאַנצע פאַמיליע זיינען געווען מיטגליעדער פון דער געזעלשאַפט „מיסיאָן צו דער פערברייטונג פון קריסטענטהום צווישען אידען". ביי דיא רעליגיעזע עפענטליכע און פריוואַט פערזאַמלונגען האָט מעקאָל אימער געהערט פון דעם גרויסען פּלאַן פיר דער צושטערונג פון תלמוד און רבנישען יודענטהום, און מעקאָל האָט בעשלאָסען מקריב צו זיין זיין לעבען צו דער גרויסער אויפגאַבע.

מעקאָל איז געווען א זעלטען פעהיגער מענש און, לויט וויא דיא צוקונפט האָט בעוויעזען, האָט ער געקענט תלמוד, ספרא, ספרי, תוספות, מכילתא און אַנדערע אידישע ספרים, מעהר וויא אַלע קריסטליכע געלעהרטע פאַר איהם וואָס האָבען זיך אינטערעסירט מיט אַזא שטודיום. מעקאָל האָט אויך בעשלאָסען צו לערנען דיזען לימוד דאָרט וואו אַלע אידען לערנען, ניט ביי קיין פריוואַט־

לעהרער אָדער אין א סעמינאר. עס ווערט בעהויפּטעט, אז מעקאָל האָט געלעבט היבשע עטליכע יאָהר אין גאליציען, און שפּיעלענדיג דיא ראָלע פון א פרומען אידען, האָט ער געלערנט אין דיא בתי מדרשים און ישיבות ביי דיא בעסטע תלמודיסטען פון זיין צייט.

ווען מעקאָל האָט צוריקגעקעהרט צו זיין פאמיליע, איז ער שוין געווען פאָלשטענדיג פאַרבערייטעט צו זיין ארבייט.

מען דערצעהלט, אז מעקאָל האָט געוואָלט שרייבען זיין ווערק אויף העברעאיש, אָבער, וויא עס שיינט, איז ער נאָך ניט פעהיג געווען צו שרייבען א ווערק אין דיזער שפּראך, און ער האָט זיך אוועקגעזעצט און אָבגעשריעבען זיין פּיעל־בעריהמטעס בוך „נתיבות עולם" אין ענגליש, און געבראכט אלע ציטאטען פון תלמוד און אנדערע ספרים אין אָריגינאל מיט א׳ן ענגלישער איבער־זעצונג.

ביי דיא קריסטען אין ענגלאנד איז דאמאלס געווען א גרויסער־יום טוב. מעקאָל האָט זיין „נתיבות עולם" האָט אוועקגעוואנדערט פון אלע שונאים פון תלמוד פאר איהם: ער האָט גיט געזוכט צו פעלשען ציטאטען אום זיי זאָלען איהם דיענען צו זיין צוועק; ער האָט ניט געזידעלט, ניט געשימפּפט, נאָר זיך גערעדט רוהיג און געלאסען. ער האָט אויך ניט פערגעסען צו דערצעהלען, אז דיא גאנצע קריסטליכע וועלט מוז דאנקבאר זיין דיא אידען פאר זייער תורה און פאר יעזוס׳ן, און נאָך עד היום זיינען דיא אידען אימער דער עם בחיר ה׳, נאָר זיי זיינען נעביך פערפיהרט.

אום צו בעשטעטיגען זיינע לעצטע בעהויפּטונגען, האָט ער גענומען פון תלמוד שטעלען, וועלכע דריקען אוים איינציגע מיינונ־גען, און מאנכע מאָל, דעם שמערצענס־געשריי פון דעם אידען אין גלות, ווען מען האָט איהם גאָר ניט געהאט צו פערדענקען ווען ער האָט געשאָלטען זיינע מאטערער. ער האָט אויך געבראכט דיא שטעלען וואו דיא פרוי ווערט בעטראכט וויא אין אלע אָריענטאלי־שע געגענדען, און אזוי פון פונקט צו פונקט איז ער געגאנגען און אין א גוטער און שעהנע ענגלישע ויכוח־שפּראך, האָט ער שטארק ארונטערגעריסען דעם תלמוד און דאָס רבנישע יודענטהום.

מעקאל איז געווען א געלעהרטער און א קינסטלער אין זיין פאך, אבער ניט קיין עהרליכער מאן. ער האט ניט בעטראכט דעם תלמוד אלס א׳ן אונרעגעלמעסיגע ענציקלאפעדיע פון פערשיעדענע געדאנקען און מיינונגען; פון היסטאריע, לעגענדע, געזעטץ און רעליגיאן, זאנדערן, וואס איהם האט געפאסט האט ער גענומען פאר זיין מאטעריאל און דאס אוועקגעשטעלט אלס גרונד־לאגע פון רבנישען יודענטהום, וועלכעס יעדער פערנינפטיגער איד מוז בעקעמפפען. אין דערזעלבער צייט האט ער אויך ניט פערגעסען זיין ציעל אימער ארייצוברייגגען אויסציגע פון „נייעם טעסטא־מענט“ צו בעווייזען דיא גוטסקייט פון קריסטענטהום. אבער פונקט וויא ער האט געוועהלט פון תלמוד וואס איהם האט געלוינט, אזוי האט ער אויך געוועהלט פון „נייעם טעסטאמענט“ וואס איהם האט אם בעסטען געפאסט.

אין אלגעמיינעם, איז דאס ארוים זעהר א וויכטיגעס ווערק. דיא ענגלישע פרעסע פון יענער צייט האט דערמיט געקלונגען, און דיא ענגלישע אידען האבען זיך געפיהלט זעהר שטארק געטראפען. דיא ענגלישע אידען האבען געשפירט, אז מען קען מעקאל׳ס ארגו־מענטען אומוואַרפען און צושטערען, אבער זיי האבען צווישען זיך ניט געזעהען קיין איינציגען וואס איז אימשטאנדע אונטערצונעה־מען אזא גרויסע ארבייט.

אין לאנדאן האבען דיא פארנעהמע אידען אבגעהאלטען אסיפות, זיי האבען געמיינט, אז עס נעהמט שוין א סוף פון יודענ־טהום, און מען האט געקלערט עצות און תחבולות וויא אזוי צו ווידערלעגען דר. מעקאל׳ס טענות.

דער ערשטער שריט איז געווען וואס סיר מאזעס מאנטע־פיאר האט געלאזען שרייבען זיין סעקרעטער דר. לעווע א בריעף צו יצחק בער לעווינזאהן און איהם אויך געשיקט דעם „נתיבות עולם“, ער זאל ענטפערן דאראויף.

אבער סיר מאזעס מאנטעפיאר האט געמאכט א גרויסען טעות. ערשטענס איז דאס ניט געווען קיין זשורנאליסטישע פאלעמיק וואס מען קען דאראויף ענטפערן אין אויגענבליק, און צווייטענס איז

דער „נתיבות עולם" געווען אין ענגליש וואָס לעווינזאָהן האָט ניט פערשטאנען.

אין דיזען יאָהר אָבער, איז דר. מעקאָל'ס ווערק איבערזעצט געוואָרען אין נאָך עטליכע אייראָפּעאישע שפּראַכען און אויך אין העברעאיש.

דיא העברעאישע איבערזעצונג איז געווען א מייסטער־שטיק: א ריינע, קלאָרע און דייטליכע שפּראַך; שעהן געדרוקט און דיא אלגעמיינע פאָרם האָט אויסגעזעהען, אז דאָס איז א געוועהנליכער אידישער ספר וואָס יעדער איד מעג לערנען.

דיא „מיסיאָן" האָט אויך געזעהען, אז דער „נתיבות עולם" זאָל שטארק פערברייטעט ווערען צווישען אידען. אנפאנגס האָט מען עס פערקויפט פאר שפּאָט־ביליגע פּרייזען און דאן האָט מען עס אָנגעהויבען צו פערשענקען אומזיסט, אבי אידען זאָלען עס לעזען.

דער איינדרוק איז געווען א געוואלטיגער. מעקאָל האָט ער־רייכט א טהייל פון זיין ציעל; דאָס הייסט, ער האָט אָבגעשאָסען א גיפטיגע פייל אין תלמוד און פיעל געווירקט. ער וואָלט פיל־לייכט נאָך מעהר געווירקט, ווען דיא לעזער פון „נתיבות עולם" וואָלטען ניט געזעהען דייטליך וואוהין ער ציעלט, דאָס הייסט, אז אידען זאָלען ווערען קריסטען.

ווען לעווינזאָהן האָט איבערגעלעזען דעם „נתיבות עולם" איז ער געווען עמפּעהרט. ער האָט דאמאלס אזוי געזאָגט: „מיך ארט ניט ווען איינער וויל רעדען גוטעס אויף זיין אייגענע רעלי־גיאָן און זוכען דיעזע צו פערברייטען צווישען אנדערע מענשען. מיך קריינקט בלויז ווען איך זעה, אז דאָס ווערט ניט געטהאָן עהרליך. דער פערפאסער פון „נתיבות עולם" איז ניט קיין מענש וועמען מען קען אוועקמאכען מיט דער האנד; ער האָט זיכער געוואוסט, אז דיא בעשולדיגונגען וואָס ער ברענגט געגען רביני־שען יודענטהום זיינען ניט קיין עהרליכע. איך וועל איהם דארויף ענטפערן".

קאפיטעל 15.

אין דיא פערגאנגענע קאפיטלען האבען מיר שוין בעמערקט, אז לעווינזאהן האט פערפאסט א קליין ספר'ל „ימין צדקי", אום דאס זאל זיין אן ענטפער אויף ליוועןס פראגען וועגען תלמוד, אבער דער „נתיבות עולם" האט איהם געצייגט דיא צו קליינע ארבייט דערפון.

עס איז קיין צווייפעל, אז לעווינזאהן, איבערלעזענדיג דעם „נתיבות עולם" האט ער שוין געהאט אין קאפ יעדען ענטפער, אבער ער איז געווען דער פינקטליכער און אויפריכטיגער געלעהר־טער, וועלכער האט ניט געקענט אב'פטר'ן אזעלכע ארבייטען בלויז מיט ווערטער. ער האט געוואלט ענטפערן סיסטעמאטיש און אויף יעדער פראגע ליעפערן א'ן אונבעשטרייטבארע תשובה. און אום דיעזע ארבייט פערטיג צו מאכען, האט עס ביי איהם געדויערט 12 יאהר צייט. אבער אין זיין ענטפער, אין ספר „זרובבל" האט ער אויך איין מאל פאר אלע מאל ערקלערט אויף אימער וואס דער תלמוד איז און וואס רבנישעס יודענטהום בעדייטעט.

לעווינזאהן האט געוואוסט גאנץ גוט, אז צווישען אידען הערשען מיאוס'ע מנהגים און פינסטערע נאררישקייטען. ער האט זיך אבער קיינמאל ניט געשעהמט זיי צו דערצעהלען פאר דער וועלט און זיי בעקעמפפען מיט אלע זיינע מעגליכקייטען. ער האט אויך געוואוסט, אז דיעזע מיאוס'ע מנהגים און פינסטערע אבערגלויבענס, זיינען ניט קיין רעזולטאט פון דעם ריינעם רבנישען יודענטהום. ביי איהם איז קיין צווייפעל געווען, אז צו דיעזע אלע זאכען זיינען אידען געקומען דורך זייער גלות, און ווען מען זאל זיי בעהאנדלען וויא מענשען און העלפען זיך אויסמענש־לען, קען זייער רעליגיאן ניט זיין קיין שטערונג צום מסחר און צו דעם אלגעמיינעם פערקעהר מיט זייערע מיט־בירגער, קריסטען אדער מאהאמעדאנער.

יצחק בער לעווינזאָהן האָט ליעב געהאט דעם אמת, און ווען ער האָט בעדארפט פערדאמען א פעהלער, האָט איהם ניט פיעל געקימערט אויב ער וועט זיך דערמיט מאכען דיא גאנצע וועלט פאר שונאים. ער האָט אבער בשום אופן ניט געזעהען קיין פעהלער אין אלגעמיינעם תלמוד און רבנישען יודענטהום, און דערפאר, ווען ער האָט דורכגעשטודירט מעקאָל'ס גרויסען אנגריף, האָט ער בעשלאָסען צו ענטפערן וויא עס פאסט פאר אן אמת'ן געלעהרטען.

און אויב מעקאָל האָט זיך דערמיט אויסגעצייכענט וואס ער האָט גערעדט מילד און געלאסען, האָט זיך אָבער לעווינזאָהן נאָך מעהר אויסגעצייכענט מיט זיין טאָלעראנץ וואָס ער האָט דאָס קריסטענטהום ניט אָנגעגריפען וויא מעקאָל האָט געטהאָן געגען יודענטהום. לעווינזאָהן'ס ארבייט איז נאָר בעשטאנען אין דעם צו בעווייזען, אז אבוואהל מעקאָל האָט פערשטאנען דעם תלמוד, האָט ער אָבער ניט געהאנדעלט עהרליך.

מיר ווילען דאָ ברענגען א פאָר אויסציגע פון לעווינזאָהן'ס בריעף איבער זיין לעצטע ריעזיגע ארבייט. אין איין בריעף צו זיין פריינד אהרן רייך, שרייבט ער אזוי:

„וויא איך זעה ווייסטו גאָר ניט, אז איך האָב אויפגעגעבען מיין ארבייט אין דעם ספר „ימין צדקי", און איבערגעטראָגען מיין גאנצע טהעטיגקייט אין מיין גרויסעם ווערק „זרובבל". דאָרט רעכען איך, האָב איך ווירקליך געצייגט וואונדער. ביי מיין וואָרט, זאָג איך דיר, אז אזא ווערק איז נאָך ביי אידען ניט געוועזען ביז' יעצט. דו האָסט שוין אודאי געהערט אז דיא גרעסטע רבנים פון דער ליטאָ און איבערהויפט דער בעקאנטער רב ר' דוד בוכוועך, האָט מיך דאריבער אויפגעהויבען ביז צום הימעל. זיי האָבען מיר אויך געשיקט א גרויסען דאנק דערפאר. קענסט דיר פאָרשטעלען אויף וויא וויט דיא אינטערעסע געהט, אז זיי האָבען מיך פער־זיכערט מען זאָל דעם „זרובבל" איבערזעטצען אין רוסיש. דיא הערען מאנדעלשטאם און קאלישער ווייסען אויך דאריבער. —

איך האָב איבער דיעזען ספר געארבייט טאָג און נאכט מעהר וויא 12 יאָהר. איך האָב איבער איהם פערלאָרען מיינע לעצטע כוחות;

איך האָב פערלוירען יעדע קוועלע פון פרנסה, איך האָב פערלוירען כמעט אלע מיינע חושים און עס האָט שוין מיט מיר געהאלטען, אז אָט זאָל איך לאָזען דיא נשמה ווען איך האָב געוואָלט עפּעס שרייבען אָדער נאכפאָרשען. היינט בין איך א שברי כלי".

אין א צווייטען בריעף, דאטירט 1853, צו זיין פריינד הרב דוד לוריא, ענטשולדיגט ער זיך פריהער ווארום ער קען איהם ניט שיקען דעם צווייטען טהייל „זרובבל", ווייל ער האָט ניט געהאט ווער עס זאָל איהם אָבשרייבען אפילו א קאָפּיע דערפון; ער בעקלאָגט זיך אויך דארויף וואָס דיא ערצטע האָבען איהם פערבאָטען קיין בוך צו לעזען, און דאן זאָגט ער אזוי:

„און איך ליעג דאָ איינער אליין, אויסער דער שטאדט, עלענד און פערלאָזען. מיין גאנצע משפחה איז אוועק אין אָדעס און מיט מיר איז בלויז איבערגעבליעבען איין פרוי, וועלכע איך האָב ערנעהרט מיט איהרע קינדער, ווייל אלע האָבען אויף מיר אכטונג געגעבען און מיך זעהר אָבגעהיט. לעצטען ווינטער איז אָבער משוגע געוואָרען איינער פון איהרע זיהן און ער איז נאָך ניט געהיילט געוואָרען. ער איז געוועזן זעהר א קלוגער און אינטעלליגענטער מענש, מיך זעהר ליעב געהאט, און איך האָב איהם אויך שטארק געליעבט, ווייל ער איז מיט מיר געוועזן 12 יאָהר צוזאמען און איך האָב איהם געהאלטען וויא א קינד. נו, האָט ער נעביך פּלוצלינג פערלאָרען זיין פערשטאנד. דאָס טרויריגסטע דערביי איז, וואָס זיין מאמע, וועלכע איז מיט איהם געפאָהרען אין שטאָדט אריין, האָט איהם געוואָלט אָבהאלטען פון ארונטערצושפּרינגען פון וואָגען, האָט דער משוגענער געכאפּט א שטיק האָלץ און זיא דערמיט דער'הרג'עט. איך האָב איהם שפּעטער געמוזט אריינגעבען אין משוגעים-הויז פון קיעוו. דיא איבריגע קינדער, זעהענדיג, אז זייער מוטער איז טויט, זיינען זיי אוועק אין דער וועלט אריין. און איצט בין איך איינער אליין".

אין דעמזעלבען בריעף זאָגט לעווינזאָהן ווייטער דיעזע ווערטער:

„איך דענק מקדיש (דעדיקירען) צו זיין מיין ספר „זרובבל".

צו איינעם פון דיא הויכע בעאמטע. איך דענק, אז גראף טאָלסטאָי, וואָלט געוועזן פאסענד דערפאר. איך וועל איהם פרעגען דורך א בריעף. עס איז אמת, אז מיניסטער ביביקאָוו קען מיך זעהר גוט און ווען ער איז דאָ געקומען אין קרעמניץ מיט עטליכע יאָהר צוריק, האָט ער מיך בעזוכט און אויסגעדריקט זיין גרעסטע פריינדליכ־קייט. שפעטער, ווען ה׳ מאנדעלשטאם איז אהער געקומען פון מיניסטער אָווארָאוו, האָט ער מיר געזאָגט: „זייענדיג אין קיעוו ביי מיניסטער ביביקאָוו, האָב איך איהם געוויזען דעם בריעף פון מיניסטער אָווארָאוו, אז ער שיקט מיר צו דיר, האָט צו מיר ביביקאָוו געזאָגט: „איך קען לעווינזאָהנען זעהר גוט; איך האָב איהם זעהר ליעב, און דערפאר זאָלסטו איהם לאָזען גריסען פון מיינעטוועגען״. איך וויים עס אויך פון אנדערע העררען, אז ביביקאָוו איז צו מיר זעהר פריינדליך, ער האָט אויך פאר מיר תמיד אלעס געטהאָן וואָס איך האָב פערלאנגט אין מיינע בריעף. ער האָט מיר אויך געזאָגט זייענדיג אין קרעמניץ: „עס שטעהט דיר פריי מיר צו שרייבען ווען דו ווילסט. איך וועל תמיד ערפילען דיין יעדען וואונש, ווייל איך וויים, אז אלעס וואָס דו וועסט פערלאנגען וועט זיין גערעכטיגקייט״. ווען ער איז געקומען קיין קרעמניץ, האָט ער צו מיר געשיקט זיין דראָשקע מיך ברייגגען צו איהם. דאן האָט ער געזאָגט: „איך האָב מיט דיר עפעס צו ריידען, ווייל איך האָב זעהר פיעל גוטעס פון דיר געהערט, איך ביז ספעציעל געקומען נאָך קרעמניץ דיך צו זעהען״.

זיין בעקאנטשאפט מיט גראף טאָלסטאָי, דער פאטער לעוו טאָלסטאָי, שטאמט דערפון וואָס דער גראף האָט איבער איהם געהערט און איז ספעציעל געקומען נאָך קרעמניץ איהם צו זעהען. דער גראף האָט דאמאלס געצייכענט זיין בילד און ערסט מיט פיעלע יאָהרען שפעטער האָט מען עס געפונען צווישען דעם גראף׳ס נאכלאס. (א קאָפיע דערפון געפינט זיך יעצט צום אָנפאנג פון דיעזער ביאָגראפיע). לעווינזאָהן, וויא עס שיינט, האָט זיך קיינ־מאָל ניט פאָטאָגראפירט ביי זיין לעבען.

קאפיטעל 16.

מען מוז לערנען און שטודירען דעם „זרובבל“ אום צו בע־גרייפען זיין גרויסען ווערטה. אָבער אום זיך עפעס פּאַרצושטע־לען פון דיעזען ווערק, וועלען מיר מאכען איינינע קורצע אויס־ציגע:

דיא תלמודיסטען זאָגען, אז דיא פפליכט פון א שילער איז צו פערעהרען זיין לעהרער מעהר וויא א פאטער. דר. מעקאָל אין זיין „נתיבות עולם“, מאכט דערמיט א העפטיגען אנגריף אויף'ן תלמוד, בעווייזענדיג, פון זיין שטאנדפונקט, אז דיא תלמודיסטען זיינען געגען דיא עשרת הדברות וואו עס שטעהט בפירוש „כבד את אביך ואת אמיך“. דר. מעקאָל ציטירט ווייטער פון דעם תלמוד וואו עס שטעהט, אז „עם הארץ מותר לקרעו כדג“, דאָס הייסט, א גראָבען יונג מעג מען צורייסען וויא א פיש. דערביי צולאָזט זיך מעקאָל אויף דער סימפּאטהיע־סטרונע צו דיא אָרימע און ניט־געלערנטע און בעווייזט וואָס פיר רוצחים דיא תלמודיס־טען זיינען געווען.

לעווינזאָהן'ס ענטפער איז ערהאבען. ערשטענס בעווייזט ער, אז דיעזע אלע אויסדריקע ציינען, אז בילדונג און אויפקלערונג ביי דיא תלמודיסטען, איז געשטאנען העכער וויא אלעס אין דער וועלט, און דאן שילדערט ער, דאָס אָבוואָהל על פי תורה האָט מען געמעגט געוויסע פערברעכער הרג'ענען, האָט אָבער א בית־דין, וואָס האָט פעראורטהיילט א מענשען צום טויט איין מאָל אין 70 יאָהר, זיך גערופען „בית דין קטלנית“, א מערדערישער טריבונאל. דאָס בעווייזט, אז דיא תלמודיסטען זיינען אלזאָ גאָר קיין מערדער ניט געווען. דער אויסדרוק „עם הארץ מותר לקרעו“, איז ניט מעהר וויא סימבאָליש און ער דארף צו ערנסט ניט גענומען ווערן. ווייטער וואָס דער תלמוד זאָגט וועגען דער עהרע וואָס א שילער איז שולדיג זיין טאטען און זיין לעהרער, איז עס ניט מעהר וויא רעכט, דאָס

דער פאטער. וועלכער גיט זיין קינד דעם קערפער און דער לעהרער וואס גיט איהם דיא נשמה, שטעהען ניטביידע אויף איין שטופע. דיזע פערהערליכונג פון בילדונג ביי דיא תלמודיסטען, לויט לעווינזאָהן'ס אויפפאסונג, פערדיענט דיא גרעסטע אכטונג.

מעקאָל האָט זיך געוואלט צושמייכלען צו דיא פרויען און דערצעהלט זיי אז דער תלמוד האָט זיי ערניעדריגט מיט דער בע־הויפטונג: „כל המלמד את בתו תורה כאלו מלמדה תיפלות", דאָס הייסט, ווער עס לאָזט זיין טאָכטער בילדען, איז גלייך וויא ער לערענט זיא דיא גרעסטע נארישקייט, וויל ווייבער פער־שטעהען גאָר ניט. לעווינזאָהן זאָגט, אז דאָס איז געווען א מיינונג פון איינעם, וועהרענד דיא פיהרונג פון דיא תלמודיסטען צו לאָזען זייערע טעכטער שטודירען און בילדען, בעווייזט, אז דיא מאיאָרי־טעט האָט געהאט א'ן אנדערע דעה.

דער בעל „נתיבות עולם" האָט בעהויפטעט, אז דער תלמוד אטהעמט מיט האס און שנאה צו אלעמען וואס איז ניט קיין איד. לעווינזאָהן האָט צוגעגעבען אז עס געפינען זיך אזעלכע שטעלען אין תלמוד, אָבער זיי זיינען ניט ערגער וויא דיא שטעלען אין דיא היסטאָריעס פון אלע פעלקער, אויסדריקענדיג זייער האס צו זייערע שונאים. אין דערזעלבער צייט אָבער, האָט לעוועזאָהן בעוויזען, אז ווען דער תלמוד רעדט אין אלגעמיינעם וועגען מענשען, מאכט ער קיין אונטערשיעד פון איד און ניט־איד. דער תלמוד זאָגט אויסדריקליך „בלשון ציווי", בעפעהלענדיג, אז א איד מוז העלפען זיין מיט־מענשען, וועלכער איז ניט קיין איד, איהם אונטערשטיצען אין זיין פרנסה, זעטען זיין הונגער, קליידען אין זיין נויט, מבקר חולה זיין, בעווינען אין זיין עלענד און בעערדיגען זיינע טויטע צוזאמען מיט אידען.

לעווינזאָהן בעווייזט דיא גרעסטע גאונות ווען ער געהט איבער צו דער תלמודישער יוריספרודענץ, צייגענדיג מיט גוטע ארגו־מענטען, אז ער איז געווען גוט בעוואנדערט אין רוימישען קאָדעקס און אויך אין דיא געזעצע ביז זיין צייט. לעווינזאָהן שילדערט דיא תלמודישע אלגעמיינע געזעטצע אלס דיא לאָגישעסטע און מענש־

ליבסטע און צייגט דערמיט, אז דאָס וואָס דיא תלמודיסטען האָבען מוסיף געווען אויף דער תורה, איז געווען איינע פון דיא נויט־ווענדיגסטע פאָרדערונגען. ער ערקלערט דערמיט אויך דעם תמצית פון רבנישען יודענטהום, אז דאָס איז ניט קיין שטעהענדע רעליגיאָן וואָס לאָזט זיך ניט בעאיינפלוסען פון צייט און אומ־שטענדען; אין געגענטהייל, דיא תלמודיסטען האָבען פערוואנ־דעלט דאָס יודענטהום אין איין איביג־בליהענדער פפלאנצונג פיר אלע געגענדען און קלימאטען, און לויט נאָך דער ערפאהרונג פון דעם תלמוד, קענען אידען עקזיסטירען צווישען אלע פעלקער און נאציאָנען און דאָס יודענטהום זאָל זיי גאָר ניט שטערען.

מעקאָל האָט געמאכט א שווערען אנגריף אויף דעם מנהג פון כפרות־שלאָגען ביי אידען. לעווינזאָהן האָט מודה געווען, אז דיזער מנהג איז ניט אידיש; דאָס הייסט, ניט דיא משנה, גמרא, ספרא, ספרי און מכילתות דערמאָהנען א וואָרט דעריבער. אפילו מיט עטליכע הונדערט יאָהר שפּעטער, אויך נאָך'ן רמב"ם'ס טויט, האָט מען דערפון ניט געוואוסט. ערשט אין דער צייט פון רשב"א, א תלמיד פון רמב"ן, בערך 500 יאָהר צוריק איז ענטשטאנען דער מנהג אין א שטאָדט פון דער בארבאריי, און דער רשב"א אליין האָט פראָטעסטירט דאגעגען דאָס ערקלערענדיג פאר א געטצענ־דיענסט.

איבריגענס, זאָגט לעווינזאָהן, וועמען שאדעט עס? דער מנהג איז א גאנץ גוטער: מען שלאכטעט א סך עופות און מען פערשענקט א היבשען טהייל צו אָרימע לייט.

אין דיעזע עטליכע אויסציגע, גלויבען מיר, האָבען מיר גענוי גיוויזען לעווינזאָהן'ס ציעל און אבזיכט. ער האָט ניט בעהויפּ־טעט, אז דאָס יודענטהום איז פריי פון פעהלער, אבער ער איז געווען זיכער, אז דיא פעהלער זיינען אזוי אונבעדייטענד, דאָס ענטוועדער זיי שאדען קיינעם ניט, אָדער דיא צייטען און דיא אומ־שטענדען קענען זיי פערבעסערען. אין דערזעלבער צייט האָט ער אָבער געמאכט דיא גרעסטע ווירקונג אויף אידען אליין, דערמיט וואָס ער האָט זיי דערצעהלט וואָס עס איז יודענטהום און וואָס

עס איז פרעמד פון יודענטהום און איז אריינגעשמוגעלט געוואָרען דורך פערשיעדענע סיבות.

אין אמת גערעדט, האָט זיך לעווינזאָהן ניט שטארק געקימערט אום דעם וואָס דיא ענגלישע פּרעססע האָט געזאָגט וועגען דר. מעקאָל'ס אנגריף. ער האָט זיך אויך ניט דערשראָקען וויא דיא ענגלישע אידען, אז דערפאר וואָס דער „נתיבות עולם" איז ערשיענען, געהט שוין אונטער דאָס יודענטהום. איהם איז מעהר געלעגען אין דעם וואָס ער האָט געהאט א געלעגענהייט צו אנאלי־זירען פאר זיינע אייגענע ברידער דאָס יודענטהום. ער האָט געזעהען אין דיא תלמודיסטען און אין תלמוד גוטעס און פערנינפ־טיגעס, און ער האָט געזאָגט וואָס ער מיינט. ער האָט ערבליקט אין זייערע ווערטער לעגענדעס, אין זייערע נאָכפאָלגער געוויסע נאררישקייטען און אויך אָנגעצייגט וואָס עס איז ניט אידיש, און ער האָט דאָס אלעס ערקלערט פריי און אָפען.

און זיין אבזיכט האָט געטראָגען פריכטע. דיא שטודירער פון תלמוד אין יודענטהום אין רוסלאנד און איבער דער גאנצער וועלט, וועלכע האָבען געלערנט לעווינזאָהן'ס ספרים, האָבען אָנגעהויבען דארויף צו קוקען מיט אָפענע אויגען און פאר זיך ערבליקט דיא ערהאבענע זייט און אויך דאָס וואָס זאָל פערוואָרפען און ניט אנערקענט ווערען.

קאפיטעל 17.

אין יאהר 1856 זעהען מיר, אז לעווינזאָהן האָט ענדליך עררייכט דעם העכסטען טריאומף פון זיין לעבען. זיין ספר „בית יהודה" איז איינגעפיהרט געוואָרען אלס א טעקסט־בוך אין ראבינער סעמינאר פון ווילנא, און צו יענער צייט איז זיין קאָררעס־פאָנדענץ אונגעהויער פיעל געוואקסען. מיר זעהען פראָמינענטע מענער צו איהם שרייבען, פרעגען עצות און זיך מיט איהם בעראטהען אין אידישע אנגעלעגענהייטען.

אם 2טען טאָג חולהמ"פ, 1856, האָט לעווינזאָהן געשריעבען א בריעף צו זיין פריינד אהרן רייך. אין דיזען בריעף דערצעהלט לעווינזאָהן, אז דער גובערנאטאָר פון זשיטאָמיר האָט צו איהם געשיקט א בריעף דורך דעם פאָליצמייסטער. דער גובערנאטאָר האָט איהם אָנגעפרעגט אין נאָמען פון אינלענדישען מיניסטעריום, איהם צו שרייבען וואָס ער פערלאנגט פאר 2000 עקזעמפּלארען פון זיין ספר „בית יהודה". דארויף האָט איהם לעווענזאָהן געענטפערט, אז דער פרייז איז אנדערטהאלבען רובעל פער עקזעמפּלאר, נאָר, אום צו אונטערשטיצען דיא השכלה, וועט ער נעהמען ביי דער רעגיערונג בלויז 1000 רובעל פאר 2000 עקזעמפּלארען.

מיט א קורצע צייט שפּעטער האָט ה' אהרן רייך געשריעבען צו לעווינזאָהנען א בריעף פון סט. פּעטערסבורג. ער דערצעהלט איהם דאָרט, אז דער אינלענדישער מיניסטער האָט געשריעבען צום גובערנאטאָר, רעקאָמענדירענדיג לעווינזאָהנען אלס דער פאָרשטעהער פיר אידישער בילדונג אין רוסלאנד, און פיר דיעזען אמט זאָל איהם דיא רעגיערונג בעצאָהלען. מיט דעמזעלבען בריעף האָט איהם רייך געשיקט 150 רובעל וואָס ער האָט גע־זאמעלט פיר לעווינזאָהנען אין סט. פּעטערבורג.

שפּעטער האָט איהם ה׳ רייך געשיקט איין בריעף מיט 160 רובעל און איינעם מיט 750 רובעל.

אויף דעם לעצטען בריעף האָט לעווינזאָהן געענטפערט מיט טויזענדער דאנקען, און ער דערצעהלט איך פאָלגענדעס:

„וועהרענד איך האָב ערהאַלטען דעם בריעף מיט דעם געלד, בין איך געלעגען אויף מיין בעט וויא געלעהמט און קראנק פון א גרויסער שרעק: מיט עטליכע טעג צוריק, אום האלבע נאכט, ווען א ליכט האָט געברענט און איך בין געלעגען וואכענדיג, זיינען אריין רויבער אין מיין הויז און צוגענומען אלעס וואָס זיי האָבען גע־וואָלט. קיין געלד האָבען זיי אָבער ניט געפונען“.

יא, ווען לעווינזאָהן האָט שוין ניט געקענט עסען, ווען ער האָט שוין ניט געקענט געניסען און הנאה האָבען פון דער וועלט, האָט מען אָנגעהויבען אויף איהם רחמנות צו האָבען און מען האָט איהם געשיקט געלד.

כל־זמן ער האָט נאָך געהאט כוחות און געוואָלט לעבען, האָט ער זיך ערנעהרט מיט א שטיקעל ברויט, א ציבעלע, א מאָל א שטי־קעל הערינג און זעלטען א ביסעל זופּ. זיין איינציגע ליידענ־שאַפט איז געווען רויכען א לולקע, און אָפטמאָל האָט עס געטראָ־פען, ווען איהם האָט אויסגעפעהלט א ביסעל טאבאק.

אָבער לעווינזאָהן האָט זיך ניט בעקלאָגט. זיינע איינציגע געדאנקען זיינען געווען דערביי, אז זיינע ספרים זאָלען געדרוקט ווערען, ער איז געווען צופריעדען מיט אלעמען און ווען ער איז אלט געוואָרען 71 יאָהר, האָט ער ערקלערט, דאָס לויט וויא ער דענקט, האָט ער שוין פערטיג געמאכט זיין טאָג ארבייט און עס איז צייט צו געהן שלאָפען.

ער האָט פערשטאנען, אז זיינע טעג זיינען געצעהלט, און ער האָט זיך אוועקגעזעצט און אָנגעשריעבען פאָלגענדע צוואה:

קרעמניץ, כ״ט כסליו, שנת תר״כ, 13טען דעצעמבער, 1859.

איך, דער אונטערגעשריעבענער, יצחק בער בן יהודה לעווין לע־ווינזאָהן פון קרעמניץ, מיט א ריינעם און קלאָרען געדאנק, און איך ווייס נאָך מיט מיין געזונדען און קלאָרען פערשטאנד צו אורטהיילען

איבער יעדע זאך, אזוי וויא איך, דער אונטערגעשריעבענער, בין אלט 71 יאָהר און ליג אויף'ן קראנקען בעט, און יעדען טאָג רעכען איך, אז דער סוף פון אלע מענשען איז שוין אויך צו מיר געקומען, האָב איך בעשלאָסען מיט א קלאָרען און ריינעם געדאנק צו אורטהיילען מיט פערשטאנד, און איך זאָג אָן וואס מען זאָל טהאָן נאָך מיין טויט. הרב ר' אלעקסאנדער בערענשטיין און מיין קרוב הרב ר' מענדיל לאנ־דעסבערג, זאָלען דורכפיהרען אלעס וואס איך זאָג וויטער אָן.

1) אזוי וויא איך האָב ניט זוכה געווען איבערצולאָזען קיין קינדער, קיין ברידער האָב איך אויך ניט אויסער צוויי שוועסטער, איינע בלומע און דיא צווייטע פייגע. מיין שוועסטער בלומע איז שוין לאנג געשטאָרבען און האט ניט געלאָזט קיין קינדער, ווייל אפילו איהר טאָכטער רחל איז געשטאָרבען אָהן קינדער, און מיין צוויי־טע שוועסטער פייגע איז שוין אַלט 80 יאָהר. זיא האָט איין זוהן, וועמען איך האָב ערצויגען אלס מיין קינד. זיין נאָמען איז יעקב ישראל בן יצחק מאנולי וואס וואָהנט אין אדעס און רופט זיך לע־ווינזאָהן.

2) מיין פערמעגען בעטרעפט יעצט טויזענד און צוויי הונדערט רובעל. מזומן געלד האָב איך ניט, בלויז א ביסעל, וואס פון דעם וועל איך נעהמען אויף מיינע הוצאות כל־זמן איך לעב, און אויב עס וועט נאָך פערבלייבען א ביסעל, זאָל מען דאס פערברויכען אויף מיין קבורה.

3) ספרים האָב איך פון מיינע אייגענע פערפאסונגען וואס גע־פינען זיך ביי ה' בערנשטיין 700 אין צאָהל און זיי האָבען ווערטה 700 רובעל, אויך אנדערע ספרים וואס האָבען ווערטה 70 רובעל.

4) מיין שוועסטער פייגע ירשה'נט מיך, אי דורך דין תורה אי לויט זאקאָן, ווייל איך האָב ניט קיין אנדערן יורש אויסער איהר, און אזוי וויא זיא האָט ניט קיין זיהן און טעכטער אויסער יעקב ישראל, און דיעזער בן יחיד איז איהר מפרנס ביי זיך אין הויז זייט מעהרערע יאָהרען, דערפאר גיב איך איבער אלעס וואס בלייבט נאָך מיין טויט צו יעקב ישראל'ן.

5) פון דער געגאַנטער סומע וואס איך גיב איבער מיין

שוועסטער׳ס זוהן, זאָל מען צוטהיילען געלד צו אָרימע לייט און א מנין זאָל דאווגען אין מיין הויז 7 טעג. מען זאָל אויך אָנצינדען ליכט נאָך מיין טויט א גאנץ יאָהר אין שוהל וויא דער מנהג איז. אויסער דעם זאָל מען געבען 8 רובעל צו פעררינכטען דעם בית עלמין. אויף דיא הוצאות פון שפיטאָל אין קרעמניץ זאָל מען געבען 50 רובעל. אלע מיינע זאכען, וויא בעט־געוואַנט און אנדערע כלים, וואָס געפינען זיך ביי מיר אין הויז, זאָל מען אוועקגעבען דער דיענסט בלומע בעקערמאן, דערפאר וואָס זיא האָט מיך בעדיענט זייט עטליכע יאָהר. פון דער רעגיערונג פערלאנג איך צו בעשטעטיגען אלע מיינע ווערטער. און אזוי וויא איך מוז דאָס טהאָן אין אייליגניש און איך קען דאָס ניט שרייבען אויף רוסישע פאָרמאלנע פאפיער, האָב איך דאָס געהייסען שרייבען אויף העברעאיש, ווייל לויט דיא געזעצע פון קייזער איז עס ערלויבט פאר א שטערבענדען. נאָר אויב עס וועט נעט־היג זיין דאָס אנדערש צו מאכען, זאָל דאָס געטהאָן ווערען דורך דיא הערען בערנשטיין און לאנדעסבערג און דיא הוצאות דערפון זאָלען בעצאָהלט ווערען.

6) איך פערלאנג פון מיין שוועסטער׳ס זוהן ער זאָל זיך בע־מיהען און לאָזען דרוקען מיינע מאנוסקריפטען, און ער זאָל איבער־נעהמען פון ה׳ יעקב האלפערין פון בערדיטשעוו דריי פאפיערען פון דיא אקטען, וואָס איך האָב איהם איבערגעגעבען, ווייל זיי בעלאנגען אויך צו מיינע פערפאסונגען.

אלעס געגאנטע פערפליכטעט מיין שוועסטער און איהר זוהן צו בעשטעטיגען יעדע זאך פון מיין צוואה, וואָס איך אונטערגעשריעבענער זאָג אָן, וועהרענד מיין פערשטאנד איז לויטער און קלאָר און איך ווייס וואָס איך זאָג. — יצחק בער לעווינזאָהן.

אין דערזעלבער צייט האָט ער אויך געבעטען מען זאָל אויפ־שרייבען אויף זיין מצבה פאָלגענדע ווערטער, וואָס ער האָט אליין פערפאסט:

אומר לה׳ מחסי ומצודתי אלהי אבטח בו!
מאפס, יה העירני לנפש חיה.

הה! חלדי עף כמו לא היה
ואישן שנית בחיק הורתי
תחת גל זה עדה מצבתי.
עם אויבי ה׳ נלחמתי שערים
לא בנשק ברזל אך באמרים.
תמת ישרון גלותי לעמים,
עדי זרבבל, שהדי אפס דמים.

דיא צוואה האָט ער געשריעבען אויף העברעאיש. מיר וועלען יעצט פּרובירען איבערגעבען דעם אינהאלט פון זיין מצבה אויפ־שריפט אין אידיש:

פון גאָר ניט האָט מיך גאָט געמאכט פאר א לעבעדיגע בעשעפענים.
אך! מיין וועלט איז פערפלויגען גלייך וויא גאָר ניט געווען,
און איך שלאָף ווידער איין אין שויס פון מיין ערציגערין
אונטער דיעזען הויפען, וויא מיין מצבה ציינט אָן,
מיט גאָט׳ס פיינדע האָב איך שווער געקעמפפט ,
ניט מיט קיין אייזערנע וואפען, נור מיט ווערטער.
דעם אידען׳ס אונשולד האָב איך פאָר דיא פעלקער געוויזען,
אָן עדות איז „זרבבל״, א בעוויז „אפס דמים״.

דיא צוואה און דער אויפשריפט אויף זיין מצבה שפּיעגלען אין זיך אָפּ לעווינזאָהן׳ס לעבען און כאראקטער; ער איז געווען א איד, ווייל ער האָט ליעב געהאט דאָס ריינע, שעהנע און זויבערע יודענטהום מיט זיינע מנהגים. אזוי וויא ער האָט געלעבט, האָט ער געוואָלט שטארבען. אין זיך זעלבסט האָט ער געזעהען דאָס ערשיינען פון א גאָרניט אין אן עפּעס, אָדער בעסער געזאָגט, צו ווערען נאָך׳ן טויט דאָס, וואָס ער איז געווען איידער ער איז גע־בוירען געוואָרען. ער איז געווען שטאָלץ אויף זיין קאמפּף פיר אידען און יודענטהום. און „זרבבל״ און „אפס דמים״ זיינען ביי איהם געווען דיא וויכטיגסטע ארבייטען פיר זיין פאָלק.

לעווינזאָהן איז שוין מעהר ניט אויפגעשטאנען פון זיין קראנקען־בעט. דיא כוחות האָבען זיך איהם לאנגזאם אויסגע־

לאָזט, און מיטוואָך, 24 טעג אין שבט, דאָס הייסט אויפ'ן דריטען חודש נאָך זיין צוואה שרייבען, האָט ער אויסגעהויכט זיין לעצ־טען אָטהעם אין דעמזעלבען ענגען שטיבעלע, וואו זיין נשמה האָט געלעבט אזוי פיעלע יאָהרען.

אויפ'ן צווייטען טאָג איז ער בעערדיגט געוואָרען מיט גרויס כבוד און כמעט דיא גאנצע שטאָדט איז נאָכגעגאנגען צו זיין לויה.

ר' יצחק בער לעווינזאָהן איז אלט געווען 71 יאָהר מיט קארגע 5 חדשים ווען ער איז געשטאָרבען.

קאפיטעל 18.

ווען מיר זאָלען וועלען גענוי אָבשאצען דיא ווירקונגען פון יצחק בער לעווינזאָהן, דאן מוזען מיר דאָס זאָגען בלויז אין עט־ליכע ווערטער:

דיא ערוואכונג צו בילדונג און פאָרשונג צווישען אידען אין רוסלאנד, דיא גאנצע ענטשטעהונג פון דער מאָדערנער העברעאי־שער ליטעראטור, דיא שטרעבונג פיר א העכערעס און פערנינפ־טיגערעס יודענטהום — דאָס אלעס האָט יצחק בער לעווינזאָהן גורם געווען! אמת, אנדערע האָבען אויך מיטגעהאָלפען, אָבער ער איז געוועזן דער הויפט ריעזיגער רעפאָרמער, און איהם און זיינע ספרים איז אלעס צו פערדאנקען.

פאָלגענדעס איז א ליסטע פון לעווינזאָהן'ס ווערקע:

1) זרבבל, 4 טהייל; 2) ספר הזכרונות, וואָס ענטהאלט מעהרערע פון זיינע בריעף, געדרוקט מיט דעם זרבבל דאָס ערשטע מאָל אין יאָהר תרל"ו (1875); 3) תולדות שם, צווייטער טהייל פון שרשי לבנון, תרל"ז; 4) בית יהודה; 5) ילקטי ריב"ל, בריעף, געדיכטע, חידות און קורצע אָבהאנדלונגען, געדרוקט אין תרל"ה; 6) תעודה בישראל; 7) אפס דמים; 8) ימין צדקי, געדרוקט אין יאָהר תרמ"א; 9) בקורי ריב"ל, קריטיק און פער־שיעדענעס, געדרוקט אין תרמ"ה; 10) אשכול הסופר, געדיכטע און פערשיעדענעס, געדרוקט אין תר"ן; 11) באר יצחק, ליטע־ראַרישע בריעף; 12) פתוחי חותם, קאבאליסטישע אָבהאנדלונ־גען; 13) יזרעאל, ליטעראַרישע אויפזעטצע; 14) חקר מלין, קריטיק געגען אוצר השרשים פון בן זאב; 15) אהלי שם, דריי־טער טהייל צום שרשי לבנון.

מען מעג מיט רעכט זאָגען, אז לעווינזאָהן האָט ניט אויסגעלאָ־זען קיין ווינקעל אין דער אידישער ליטעראטור, וואָס ער האָט ניט, פיעל אָדער ווייניג, בעריהרט מיט זיין פעדער. איבעראל שוועבט

דיא הויכע און ערהאבענע שטרעבונג צו אויפקלעהרונג און בילדונג, צום בעגרייפען און פערשטעהען אלעם.

לעווינזאָהן האָט געגלויבט, אז דאָס יודענטהום איז א רעליגיאָן וואָס שרעקט זיך ניט פאר אויפקלערונג; אין נעגענטהייל, וואָס מעהר מען לערענט, אלץ בעסער בעגרייפט מען דיא שעהנהייטען פון יודענטהום. דיעזע היילינע בעגייסטערונג האָט אויך בע־הערשט אלע זיינע ספרים, זיין גאנצעם לעבען און זיין שטרעבען ביז ער האָט געזאָגט אדיע צו דיעזער וועלט און איז אוועק שלאָ־פען אונטער א שטיין אויף'ן קרעמניצער בית עלמין.

ע נ ד ע.

קאטאלאג

פון דער

אינטערנאַציאָנאַלער ביבליאָטהעק פערלאַג קאָמפּ.

		פרייז.
פיליפ קראַנץ,	קולטור געשיכטע, 3 בענדער, 1000 זייטען, 100 בילדער, שיין געבונ־דען, פרייז יעדער באַנד............	75 ס.
" "	דיא געשיכטע פון דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציאָן, 3 טהיילען אין איין באַנד, שיין געבונ־דען............	" 75 "
" "	יציאת מצרים, מיט איין קארטע פון מצרים............	" 15 "
" "	אַריסטאָטעל, זיין ביאָגראַפיע......	" 10 "
" "	וואָס הייסט נאַציאָן — זיינען אידען אַ נאַציאָן?............	" 10 "
י. גאָרדין,	גאָט, מענש און טייוועל, דראַמע אין 4 אַקטען............	" 25 "
" "	וואָלטער, זיין ביאָגראַפיע............	" 10 "
דר. קאַספע,	מעכאַניקע, נאך סיר אייזאק ניוטאָן	" 10 "
" "	אַסטראָנאָמיע " " "	" 15 "
" "	אָנפאַנג פון כעמיע............	" 15 "

פרייז.

מ. באראנאוו, דער מענש און דיא נאטור.........10 "

ל. טאלסטאי, פאַטריאָטיזמוס און רעגירונג, 05 "

" " דער איינציגער מיטעל..........05 "

ביידע בראָשורען איבערזעצט פון מ. קאטץ.

מאקסים גארקי, ערציילונגען, איבערזעצט פון
ח. אלעקסאנדראָוו..........................15 "

ח. אלעקסאנדראוו, טאָלסטאָי, זיין ביאָגראפיע 10 "

ב. פייגענבוים, רמב"ם, זיין ביאָגראפיע..............10 "

מ. וויערניק, רב סעדיה גאון, זיין ביאָגראפיע...10 "

מ. פרומקין, ר' ישראל בעל שם טוב,
זיין ביאָגראפיע..............................10 "

מאררים ראזענפעלד, געזאַמעלטע ליעדער
פון מאָררים ראָזענפעלד, 337 זייטען, אילוס-
טרירט, שעהן געבונדען, פרייז..............$1.00

צו בעקומען ביי:

International Library Pub. Co.,
23 Duane Street, New York, N. Y.

ALLIED PRINTING TRADES UNION LABEL COUNCIL NEW YORK CITY 20